

UDK 331.88
Izvorni znanstveni članak

Prilog proučavanju sindikalnog pokreta u Dalmaciji do 1929. godine

TONČI ŠITIN

Filozofski fakultet, Zadar, SFRJ

1.

Činjenica da naša historiografija i povijesna publicistika nisu do sada, zbog različitih razloga, poklanjale adekvatnu pažnju istraživanju revolucionarnoga radničkog pokreta u Dalmaciji, i da još uvijek nemamo ni jednu cjelovitu i naučnu monografiju o bilo kojoj komponenti djelatnosti njezina komunističkog pokreta u međuratnom razdoblju, utjecala je i na karakter ovog priloga. Dok su, ipak, malobrojni regionalni i lokalni publicisti nešto veću pažnju poklanjali uglavnom faktografskoj obradi političke povijesti Komunističke partije, dotle je istraživanje razvoja revolucionarnoga sindikalnog pokreta, kao izuzetno važne komponente organizirane djelatnosti radničkog pokreta, bilo gotovo potpuno zanemareno. Sindikalna je problematika uopće ostajala na periferiji pojedinih regionalnih istraživanja, usprkos prvorazrednoj ulozi sindikata u organiziranju široke i legalne ekonomske i političke borbe radničke klase protiv eksploatatorskog sistema građanske vlasti.

Bez obzira na to što je razvoj sindikalnog pokreta u Dalmaciji svojim karakterom, očitom političkom heterogenošću i opsegom djelatnosti pojedinih sindikalnih saveza u biti odražavao najrazličitije programske pozicije i političke tendencije svojih osnivača i time, dakako, svojim vehementnim političkim i idejnim sukobima zrcalio tek opću sliku karakterističnu za složen i proturječan razvitak političkih i društvenih organizacija i snaga na jugoslavenskom prostoru, ipak je sindikalni pokret u Dalmaciji pokazivao i niz regionalnih specifičnosti i posebnih obilježja koja su njegovom razvitku davala samosvojno i u mnogo čemu izdvojeno obilježje.

Namjera je ovog rada da na temelju dostupne literature, arhivskih istraživanja, proučavanja suvremene štampe i memoarske građe (izvora koji zbog svoje fragmentarnosti otežavaju heuristički dio posla) upozori na bitne i specifične probleme u razvitku dalmatinskoga sindikalnog pokreta do 1929. godine s težištem na aktivnosti politike KPJ u njemu. Proučavanje upravo toga značajnog razdoblja u bogatoj povijesti radničkog pokreta Dalmacije daje skroman prilog popunjavanju velike praznine u historiografiji radničkog pokreta Dalmacije i sustavnom istraživanju onih relevantnih društvenih procesa koji su se u njemu prelamali i začinjali.

2.

Sindikalni pokret u Dalmaciji u razdoblju do uspostave monarhističke diktature 1929. godine prošao je prilično naporan put, ispunjen neprekidnim bitkama i velikim žrtvama, postepeno izrastajući iz stihijskog i spontanog pokreta, uglavnom obrtničkih radnika i prvih lokalnih potpornih društava i blagajni za uzajamnu pomoć u drugoj polovici 19. stoljeća, nastankom socijalističkog pokreta i širenjem strukovnih organizacija potkraj 19. i s početka 20. stoljeća, do snažnog i revolucionarno orijentiranoga sindikalnog pokreta u sklopu ujedinjenih sindikalnih saveza Jugošlavije. Premda sindikalni pokret u Dalmaciji,¹ koji je bio centralistički povezan s austrijskom Strukovnom komisijom, kao uostalom i Socijalistička stranka (od 1902. godine djeluje samostalno kao Socijaldemokratska stranka Dalmacije) s kojom je sve vrijeme najuže surađivao, nikad nije dospio do neke osobite snage i šireg zamaha; ipak je nedvojbeno odigrao značajnu ulogu u buđenju i formiranju klasne svijesti uglavnom obrtničkog radništva, gradeći solidnu osnovicu za brzi preporod pokreta u uvjetima svjetskog rata a pogotovo poratnog razdoblja. Obnova sindikalnog pokreta, koji je u toku rata uvođenjem mjera vojnog zakonodavstva bio gotovo potpuno paraliziran, intenzivirana je od 1917. godine kad dalmatinski sindikati započinju s korjenitom reorganizacijom i samostalnim strukovnim radom pod vodstvom Općeg radničkog saveza (ORS).

U vrijeme obnove sindikalnog pokreta centralistički oblik organizacije ORS-a bio je najpodesniji oblik za okupljanje malobrojnog radništva, to prije što u okupiranim dijelovima Dalmacije socijaldemokratska aktivnost nije mogla biti šire provedena. Uspješan rad Akcionog odbora za obnovu pokreta okončan je 22. prosinca 1918. osnivanjem Općeg radničkog saveza za Dalmaciju čiji je osnovni zadatak bio »prikupiti sve struke pod svoje okrilje, te proširiti svoj rad na cijelu provinciju«. Već se tada ORS mogao pohvaliti razbijanjem klerikalnih uporišta u Makarskoj, Sinju, Imotskom i obnavljanjem starih organizacija u Pučišću (kamenolomci) i Šibeniku.² Posebnu pažnju zaslužuje činjenica da je uprava ORS-a u Dalmaciji, za razliku od Hrvatske i Slavonije, bila u rukama ljevičara, bez obzira na izvjesnu unutrašnju idejnu nehomogenost vodstva pokreta. Ovdje, po svemu sudeći, Koraćeva reformistička politika nije mogla bitnije remetiti jedinstvo lijevo orijentiranoga socijaldemokratskog članstva kojemu ustrojstvo ORS-a očito nije priječilo rad na daljnjem okupljanju radnika i vođenju niza uspješnih akcija. Na temelju oskudnih izvora može se zaključiti da su se socijalisti u Dalmaciji postepeno, ali odlučno i bez oscilacija, priključili na početku 1919. godine borbi protiv desničarskih

¹ Pod Dalmacijom ćemo u ovom radu razumijevati upravo teritorij austrougarske pokrajine, jer je zapravo činio cjelinu s obzirom na aktivnost radničkog pokreta. Sindikalne i partijske organizacije Boke Kotorske do kraja 1920. godine također su bile u sastavu pokrajinskih organizacija Dalmacije. Prema tome, područje od Raba do Boke Kotorske za nas je konstanta koja se neće mijenjati bez obzira na sve promjene koje su se događale na upravno-administrativnom i političkom planu nakon donošenja Vidovdanskog ustava (taj je teritorij bio podijeljen na splitsku, dubrovačku, odnosno zetsku oblast i njima pripadajuće kotare s političkim općinama).

² *Radničke novine*, 28. XII 1918.

koncepcija i održavanja klasne suradnje s buržoazijom, vidjevši u jedinstvenoj proleterskoj borbi na području cijele zemlje zalag ostvarenja svojih ekonomsko-socijalnih ciljeva.

Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije socijalističko vodstvo pokreta u Dalmaciji, distancirajući se od malobrojnih zastupnika kolaboracionističkih socijalsocijalističkih koncepta,³ zalagalo se za politički i sindikalno ujedinjenje radničkog pokreta u novoj jugoslavenskoj državi na osnovama nepomirljive i »čiste klasne borbe«, za stvaranje jedinstvene radničke partije vezane za Treću komunističku internacionalu. Mase dalmatinskog radništva, ponesene vizijom skore svjetske socijalističke revolucije, nedvosmisleno su prihvaćale ljevičarske koncepcije prokomunističkih struja u radničkim pokretima naših naroda otvarajući front borbe protiv malobrojnih pristalica suradnje s buržoazijom i programa »nacionalne koncentracije«.⁴ Četvrti kongres Socijaldemokratske stranke Dalmacije 25. ožujka 1919. godine pozdravio je djelo nacionalnog ujedinjenja, ali ga smatra tek »preduslovom za razvijanje i jačanje klasne borbe jugoslavenskog proletarijata, grupisanog u jednoj jedinstvenoj i slobodnoj nacionalnoj državnoj organizaciji«.⁵

Za radnički pokret i za iznalaženje primjerenijih formi organizacije sindikalnog rada bitno drugačijih od ranije prilagođenosti proletarijatu rascjepkanom po strukama i pokrajinama, Kongres sindikalnog ujedinjenja u travnju 1919. godine i stupanje većine sindikalnih saveza s područja cijele države u novu sindikalnu organizaciju Centralno radničko sindikalno

³ Socijalpartiozizam (socijalšovinizam, ministerijalizam) naziv je za one socijaldemokratske partije koje su se za vrijeme prvoga svjetskog rata (1914—1918) izjasnile za podršku buržoaskim vladama i nastojale skrenuti radnički pokret s puta revolucionarne borbe. Jugoslavenski socijalpatrioti, desničarsko vodstvo hrvatske i slovenske socijalne demokracije, slijedeći politiku »klasnog mira« i »nacionalne koncentracije« ušli su 1918. u buržoaska Narodna vijeća, a zatim i u vladu Kraljevine SHS. Lenjin je u članku »Opportunizam i slom Druge internacionale« istakao da je »klasna osnova socijalšovinizma i oportunizma ista: savez malog broja privilegiranih radnika sa 'svojom' buržoazijom protiv mase radničke klase«.

⁴ O povijesti socijalističkog pokreta u Dalmaciji najviše je pisao D. Foretić. Navest ćemo neke njegove važnije radove: Radnički pokret u Dalmaciji do Kongresa ujedinjenja, *Zadarska revija*, 8/1959, 171—195; Socijalistički radnički pokret u Dalmaciji posljednjih godina XIX stoljeća, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 6—7/1960, 5—34; Društvene prilike u Dalmaciji pred Prvi svjetski rat s osobitim obzirom na radničku klasu, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 2/1960—61, 226—254; Društvene prilike u Dalmaciji od polovice XIX stoljeća do prvog svjetskog rata, zbornik: Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri, Zagreb 1969, 46—76; Radnički pokret u Dalmaciji od 1870. do Kongresa ujedinjenja 1919, *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*, 1/1970, 23—70.

U prilično obilnoj relevantnoj literaturi o razvitku radničkog pokreta u jugoslavenskim zemljama do 1918. godine posebno ćemo izdvojiti najnovije radove *Vlade Oštrića* (sadrže i najvažnije bibliografske obavijesti): Radnički pokret u Hrvatskoj od 1867. do početka XX stoljeća, *Časopis za suvremenu povijest* (ČSP), 2/1981, 5—25; Radnički pokret u jugoslavenskim zemljama od svojih početaka do 1918/1919. godine (I dio Historija SKJ) i odnos općeg, posebnog i pojedinačnog, *Povijesni prilozi*, 1/1982, 13—61; Socijalistički radnički pokret u Hrvatskoj do 1918. godine, *Povijesni prilozi*, 2/1983, 11—61.

⁵ *Radničke novine*, 12. IV i 1. V 1919; »Četvrti pokrajinski kongres proletarijata«, *Istorijski arhiv Komunističke partije Jugoslavije* (dalje: IA KPJ), tom IV, Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Slavoniji, Dalmaciji i Istri 1892—1919, Beograd 1950, 198—211.

vijeće Jugoslavije (CRSVJ) imao je veliko značenje.⁶ Radništvo je Dalmacije svoje raspoloženje najbolje iskazivalo bezuvjetnim prihvaćanjem sadržaja strategije i taktike vodstva komunističkog pokreta, masovnim ulaženjem u partijske i sindikalne organizacije i vođenjem niza uspješnih štrajkova i tarifnih akcija kojima su privremeno potisnute zaplašene građanske snage. Prema izvještaju Inspekcije rada u Splitu samo 1920. godine registrirano je na području neokupirane Dalmacije sedam radničkih pokreta u 31 poduzeću sa ukupno 1902 sudionika.⁷ Uoči Kongresa sindikalnog ujedinjenja u Dalmaciji je bilo 4356 članova sindikata, a u cijeloj Hrvatskoj ukupno 54.356 članova, što znatno premašuje broj sindikalnih aktivista kojih je neposredno uoči rata bilo 6491.⁸

Naraslu revolucionarnu aktivnost režim je pokušao suzbiti hapšenjem najistaknutijih partijskih prvaka nakon uspješne prvomajske proslave i generalne obustave rada 1919. godine, ali to nije moglo slomiti odlučne klasne akcije dalmatinskih radnika. Sindikalni pokret u Dalmaciji nije se mogao lako pomiriti s antiradničkim karakterom novog režima Kraljevine SHS, već je pod neposrednim utjecajem Komunističke partije vodio odlučne borbe koje su imale konačni cilj rušenje društveno-ekonomske i političke osnove novoformirane građanske zajednice. Borba mladoga radničkog pokreta protiv sve većeg pritiska buržoazije bila je sve vrijeme praćena i odlučnom bitkom u vlastitim redovima protiv opasnosti od reformista koji su radi zadržavanja dominantnih pozicija u pokretu zagovarali autonomnost u radu pokrajinskih sindikalnih organizacija (Hrvatska i Slovenija).

Na temelju dostupne građe može se zaključiti da su snage lijevice u Dalmaciji opredijeljene za centralističko organizaciono ustrojstvo i nepomirljivu klasnu borbu imale apsolutnu prevagu i da su prihvatile poznatu »Soluciju o ujedinjenju« beogradske sindikalne konferencije iz lipnja 1920. godine kojom je likvidirana oportunistička opozicija (centrumaši) i prokršćen put ujedinjenju sindikalnog pokreta u cijeloj zemlji na profesionalnoj centralističkoj osnovi. Na podlozi »Solucije« do kraja 1920. godine pokrajinski sindikalni savezi brojnih analognih struka ujedinili su se u centralističke strukovne saveze CRSVJ.⁹ Koliko je Pokrajinskom i mjesnim sindikalnim vijećima CRSV uspjelo da upornom borbom za popravljjanje ekonomskih i političkih uvjeta života i rada privuku radnike u sindikalne organizacije pokazuje i podatak da je u vrijeme Vukovarskog kongresa u

⁶ Kongresu sindikalnog ujedinjenja prisustvovala su samo trojica delegata iz Dalmacije koji su prenijeli podršku njezinih 13 sindikalnih organizacija ujedinjenju pokrajinskih saveza i borbenoj orijentaciji klasnog radničkog pokreta (Dokumenti Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije 1919—1921 — priredio T. Milenković — Beograd 1983, 71).

⁷ J. Cazi, Nezavisni sindikati, knj. I, Zagreb 1962, 11.

⁸ J. Cazi, Revolucionarni sindikati Jugoslavije 1919—1920, Beograd 1959, 89.

⁹ Usp. D. Živković, Borba protiv reformista u radničkom pokretu Hrvatske i Slavonije (april 1919 — avgust 1920), zbornik: Istorija radničkog pokreta, 1, Beograd 1965, 59 i d.; isti, Umjesto Drugog sindikalnog kongresa — Beogradska sindikalna konferencija, u knjizi: »Tri decenije revolucionarnih zbivanja u Beogradu 1920—1950«, Beograd 1979, 67—70.

Dalmaciji bilo oko 8000 članova sindikata i 2092 člana Partije, te da je partijski organ »Oslobođenje« izlazio čak u oko 4500 primjeraka.¹⁰

Izuzetan borbeni polet i neprestani porast sindikalnog pokreta u Dalmaciji unosili su očigledan nemir u redove vladajuće buržoazije. Pokazalo se da asistencija vojno-policijskih organa i primjena najsurovijih metoda u obraćunu s proleterskim pokretom, sa čime su iz radničke štampe bili upoznati i radnici u ostalim dijelovima monarhije, nisu dali željenih rezultata, pa je buržoaska vlada čekala samo povod da konačno obraćuna s revolucionarnim radničkim organizacijama. Prilika za to ukazala joj se nakon neuspjeha generalnog štrajka željezničara u travnju 1920. godine, kad dolazi do očite stagnacije pokreta i slabosti u iznalaženju novih metoda borbe radničke klase što je režim iskoristio i bezobzirno nasrnuo na ranije izvojevane tekovine revolucionarne borbe radnika.¹¹ Premda dalmatinski željezničari nisu sudjelovali u štrajku, Pokrajinska vlada iskoristila je izuzetno napetu atmosferu u zemlji i na pojavu prvomajskog proglašenja, u kojemu partijsko rukovodstvo usprkos zabrani proslave poziva radnike na obustavu rada, već 26. travnja 1920. godine naložila zatvaranje radničkih domova, suspendiranje rada svih radničkih organizacija i lijevo orijentiranih kulturno-prosvjetnih društava, dok je veći broj partijskih i sindikalnih rukovodilaca uhapšen pod optužbom da su održavali »vezu s neprijateljem«.¹² Takve izuzetno oštre antiradničke mjere nesumnjivo su rezultat spoznaje da upravo radnička klasa organizirana u sindikatima i predvođena komunistima predstavlja glavnu opasnost za građanski režim i da borbeni radnički pokret treba po svaku cijenu uništiti.

Zanimljivo je uočiti da je Pokrajinska vlada za Dalmaciju na čelu s drom I. Krsteljom pokušavala pred zaprepaštenom javnošću svoju proturadničku politiku opravdati navodnim izvršavanjem naloga američke kontrolne vlasti, čija je riječ do konačnog uređenja granica između Italije i Kraljevine SHS trebala biti posljednja, i očuvanjem mira u gradu koji je bio ugrožen neprestanim provokativnim nasrtajima talijanskih teritorijalnih aspiranata.¹³

Klasni radnički pokret stavljen je u Dalmaciji izvan zakona čak osam mjeseci prije Obznane, tako da su radnicima bila oduzeta sva ona prava koja su imali u drugim dijelovima države. Usprkos tome u Dalmaciji je 1. maja u mnogim mjestima provedena obustava rada, a kad su vlasti ranije uhapšene i osuđene radničke prvake namjeravali sprovesti u njihove

¹⁰ Drugi (Vukovarski) kongres KPJ (priređivači U. Vujošević i V. Kovačev), Beograd 1983, 45; Položaj radničke klase u Jugoslaviji, Izvještaj Izvršnog odbora centralnog međusaveznog sindikalnog odbora za Zemaljsku konferenciju Nezavisnih sindikata, Beograd 1923, 59; Izvještaj F. Filipovića o radu SRPJ (K), *Radničke novine*, Beograd, 17—19. VI 1920.

¹¹ *Radničke novine*, Beograd, 17. IV i 5. V 1920; *Novosti*, 17. IV i 30. IV 1920; usp. D. Bates, Značaj i uloga štrajka željezničara 1920. godine za razvoj radničkog pokreta u Jugoslaviji, zbornik: Tito, radnička klasa i sindikati, Beograd 1979, 236—240; M. Milenković, Željezničari Srbije 1918—1920, Beograd 1971; A. Hadžirović, Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1918—1941, Beograd 1978, 221—229.

¹² *Novi list*, 27. IV 1920; *Obzor*, 27. IV 1920; *Novo doba*, 26. IV 1920.

¹³ *Radničke novine*, Beograd, 1. VIII 1920; D. Živojinović, Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917—1919, Beograd 1970, 179—181, 221—226.

zavičajne općine, izbio je na početku srpnja u Splitu generalni štrajk.¹⁴ Ponovna masovna hapšenja i prava ofenziva buržoazije na radničku klasu nije praktički prestajala sve do donošenja Obznane kojom je u Dalmaciji konačno legaliziran znatno ranije započeti udar režima na radnički revolucionarni pokret.

3.

Radnička klasa u Dalmaciji već od druge polovice 1920. godine bila je izložena ne samo represivnim mjerama, već i nesmetanim nasrtajima buržoazije na njezine borbome teško izvojevane tekovine u toku 1919. i 1920. godine. Ponovo se provodila bezdušna eksploatacija radnika, otkazivani su kolektivni ugovori, otpušteni i protjerivani radnički povjerenici i pripreman teren za poništavanje zaštitnoga radničkog zakonodavstva. Nalet reakcije na radnički pokret demobilizatorski je djelovao na dio staroga socijalističkog rukovodstva pokreta u Dalmaciji koji iz različitih razloga napušta revolucionarnu platformu i uglavnom se pasivizira, dok se borba pretežne većine radnika nastavlja tragajući u teškim ilegalnim uvjetima rada za najpogodnijim oblicima i metodama sindikalne borbe.

Formiranjem Medusaveznog sindikalnog odbora (MSO), poznatih Nezavisnih sindikata, u rujnu 1921. godine obnovljen je rad revolucionarnih sindikata na bazi formalne partijsko-političke nezavisnosti prema vladinom rješenju od 23. svibnja.¹⁵ U prosincu iste godine i svi socijalreformisti ujedinili su se u Socijalističku partiju Jugoslavije, odnosno u Glavni radnički savez Jugoslavije (GRSJ) u siječnju 1922. kao njihovu jedinstvenu sindikalnu organizaciju.¹⁶ Tako su potkraj 1921. i na početku 1922. godine u Jugoslaviji stvorena dva opoziciona i oštro suprotstavljena centra organizacionog okupljanja radničke klase. Već nakon obnavljanja sindikalnih organizacija u svibnju 1921. jasno se manifestirala podudarnost interesa režima i socijaldemokrata, odnosno socijalista, poglavito u suzbijanju komunističkog pokreta i razbijanju njegovih štrajkaških akcija, odakle i redovita praksa vlasti da bez ikakvih problema dopušta pa i potiče rad onih sindikata, kojima su na čelu bili reformisti.

Oblasni organi vlasti i policija nakon »majskog rješenja« tretirali su obnavljanje klasnoga sindikalnog pokreta u Dalmaciji kao obnavljanje zabranjenih komunističkih organizacija, zbog čega su prethodno zahtijevali spiskove članova sindikata i njihovu reviziju. U isto vrijeme vlasti su isticala da uz Glavni radnički savez nije potrebno osnivati nove sindikalne organizacije, zbog čega su činili sve moguće smetnje okupljanju pristalica revolucionarnih sindikata. Ogorčeni postupcima organa vlasti radnici su

¹⁴ *Novi list*, 24. VIII 1920; *Novo doba*, 5. VII 1920; *Radnik*, 10. V 1920; *Glas slobode*, 7. V 1920.

¹⁵ *M. Nikolić*, Osnivanje Nezavisnih sindikata 1921. godine, zbornik: Tito, radnička klasa i sindikati, 113—133; *J. Cazi*, Nezavisni sindikati. n. dj., 63—69, 132—136.

¹⁶ *T. Milenković*, Socijalistička partija Jugoslavije, Beograd 1974, 31—86; *M. Milenković*, Sindikalni pokret u Srbiji 1921—1929, Beograd 1979, 32—47; *I. Karabegović*, Reformistički pravac u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine 1919—1941. godine, Sarajevo 1979, 72—114.

na velikoj međustrukovnoj konferenciji 19. ožujka 1922. godine u Splitu usvojili rezoluciju u kojoj se zahtijeva od Pokrajinske vlade i ministra unutrašnjih poslova da dopuste rad radničkim sindikalnim organizacijama. Jednodušno se osuđuje postupak GRSJ i socijalista koji su uz pomoć policije prigrabili radničku imovinu i pozdravlja formiranje Međusaveznog sindikalnog odbora kao vrhovne instance i legitimnog predstavnika svih radničkih organizacija u Dalmaciji.¹⁷ Formiranje pokrajinskih međustrukovnih sindikalnih odbora u cijeloj zemlji nije potpuno uspjele jer vlasti nisu dopustile djelovanje nekih pokrajinskih odbora među kojima je prvi bio onaj u Dalmaciji.¹⁸

Nakon niza bezuspješnih pokušaja i velike podrške organiziranih radnika širom Jugoslavije, u Splitu i Dubrovniku u drugoj polovici 1923. godine velike radničke skupštine izabrale su Mjesna radnička sindikalna vijeća (MRSV), a donesena je i odluka da se osnuje Međusavezni sindikalni odbor za Dalmaciju.¹⁹ U kratko vrijeme obavljaju rad pododbori drvodjeljaca, građevinara i konobara. Kad je uočen pokušaj da se obnove ili učvrste i drugi pododbori širom Dalmacije, policija je požurila da to spriječi na svaki mogući način, i na denuncijacije socijalreformista i orjunasa hapsila je i protjerivala sindikalne i partijske funkcionare.²⁰ U Dalmaciji je za nepunu godinu dana, od 1. svibnja 1924. do 10. travnja 1925. policija uhapsila čak 557 radnika i njihovih funkcionara, od kojih su mnogi osuđeni na višegodišnje kazne. Samo u razdoblju od svibnja do rujna 1924. godine, prema pisanju radničke štampe, kroz splitske zatvore prošlo je 250 radnika, od kojih neki po četvrti i peti put.²¹ Raspoloživi izvori upućuju na brojne pokušaje promicateljskih odbora za usnivanje pojedinih sindikalnih podružnica u Dalmaciji da od velikog župana i redarstvenih organa ishode odobrenje njihovih pravila, ali su redovito bili odbijani uz obrazloženje o neophodnosti zaštite interesa »javnog reda i mira«.

U tadašnjoj radničkoj štampi mogu se naći podaci koji upućuju na pokušaje da se dalmatinski proletarijat organizaciono obuhvati u posebnim

¹⁷ *Radnička štampa*, 1. IV 1922.

¹⁸ U zbirnim podacima sadržanim u izvještaju podnesenom Kominterni 1923. godine ističe se da je CRSOJ imao 24.786 članova, od gotovo 50.000 sindikalno organiziranih radnika. Za Dalmaciju se konstatira da »radnici ne žele da uđu u Amsterdamske organizacije, a vlasti su zabranile Nezavisnim svaku djelatnost« (Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije /dalje: A CK SKJ/, fond Komunistička internacionala — sekcija KPJ /dalje: KI/, 1923/86—1, Položaj nezavisnih radničkih sindikata u Jugoslaviji).

¹⁹ *Borba*, 23. VIII 1923.

²⁰ ORJUNA — organizacija jugoslavenskih nacionalista, osnovana u Splitu 1921. godine, zalagala se za afirmaciju i očuvanje integralnog jugoslovenstva i unitarizma. Kao udarna snaga hegemonističke srpske buržoazije, Orjuna se posredstvom naoružanih grupa silom okomila na revolucionarni radnički pokret (naročito poslije atentata na ministra Draškovića i kralja Aleksandra) vidjevši u njemu jednu od glavnih opasnosti za stabilnost Kraljevine SHS i ostvarenje »jugoslavenske nacije«. Terorističkoj aktivnosti Orjune u Splitu odlučno su se suprotstavile čete Radničke obrane kojima je rukovodio KPJ (NRPJ). U direktnim oružanim sukobima s profašističkim odredima Orjune, vrlo dobro organizirane radničke obrambene grupe uspjele su da ih potpuno paraliziraju i već potkraj 1923. definitivno slome njihovu grubu protukomunističku aktivnost.

²¹ *Borba*, 8. VII 1925; *Okovani radnik*, 5. X 1924.

strukovnim radničkim vijećima (npr. vijeće tvorničkih radnika ili vijeće građevinskih radnika) koja su svojom klasnoborbenom aktivnošću umnogome zamijenila sindikalne organizacije.²²

Snaga i utjecaj Nezavisnih sindikata dolazili su, unatoč svemu, do posebnog izražaja u brojnim štrajkovima i obrambenim tarifnim akcijama u kojima su radnici nastojali primorati poslodavce na poštivanje njihovih zakonskih prava i obuzdavanje eksploatacije, a u isto vrijeme radnici sudjeluju u više uspješnih akcija političkog karaktera. Aktivnost dalmatinskih nezavisnih sindikalnih organizacija bila je tada obilježena pokušajima određenog povezivanja rascjepkanih radničkih snaga što je još ranije bilo uočeno kao neophodan preduvjet za jedinstveniji klasni nastup i čvršću poziciju u obrani radničkog zakonodavstva. Osnivanjem Nezavisne radničke partije Jugoslavije u siječnju 1923. godine, odnosno splitske oblasne organizacije NRPJ mjesec dana kasnije, borba za legalizaciju Nezavisnih sindikata i iznalaženje najpogodnijih oblika organiziranja radničke klase dobili su nove poticaje i forme. Ovdje treba upozoriti na to da je dalmatinska partijska organizacija odlučno podržala zaključke Treće zemaljske konferencije KPJ, održane u Beogradu na početku siječnja 1924. godine, među kojima je i sindikalna rezolucija kojom se obvezuju komunisti na izgradnju jedinstvenoga sindikalnog pokreta odozdo u svakodnevnom radničkim borbama i zastupanje partijskih stavova u Nezavisnim sindikatima. Članstvo NRPJ u Dalmaciji usvojilo je referendumom sve odluke Treće konferencije i jedinstveno (396 članova iz 9 organizacija, koliko ih je sudjelovalo u referendumu) podržalo je borbu jugoslavenske komunističke ljevice u osnovnim pitanjima idejnog i organizacionog razvitka komunističkog pokreta.²³

Reformistički dio sindikalnog pokreta, koji je unutar sebe bio organizacijski i ideološki pocijepan, nikada u Dalmaciji nije uhvatio čvršćeg korijena, a podrška vrlo uskog sloja radničke birokracije nije mu mogla osigurati veći utjecaj na proletersku bazu pokreta. Politikom onemogućivanja organizacijskog ujedinjenja sindikata, izbjegavanjem otvorenih klasnih sukoba i suradnjom s buržoazijom na liniji suzbijanja komunističkog utjecaja, reformisti su rano izgubili iole značajniji utjecaj na radničku klasu Dalmacije premda su uspjeli, uz pomoć režima, održati se na nekim rukovodećim i dobro plaćenim mjestima u Radničkoj komori, okružnim uredima za osiguranje radnika i burzama rada. Na temelju oskudnih podataka nedvojbeno se može zaključiti da su socijalisti u Dalmaciji od 1921. godine poduzimali određene korake radi formiranja svojih organizacija, najprije u Dubrovniku, zatim u Splitu. Tada je Dalmacija, uz Crnu Goru, bila jedina jugoslavenska pokrajina u kojoj Socijalistička partija Jugoslavije nije imala svojih organizacija. I pokušaj Vilima Bukšega, predsjednika GRSJ, da na početku 1923. godine u Splitu osnuje reformističke sindikate, usprkos podršci vlasti, nije polučio nikakvih rezultata.²⁴ Jedino je donekle ORS, kojemu su nakon donošenja Zakona o zaštiti države organi vlasti u Dalmaciji predali zaplijenjenju imovinu zabranjenih podružnica revolucio-

²² *Organizovani radnik*, Zagreb, 16. IX 1923.

²³ T. Šitin, *Revolucionarni radnički pokret u Dalmaciji u vrijeme djelovanja NRPJ*, *Zadarska revija*, 5—6/1979, 461—482.

²⁴ *Borba*, 11. I 1923; T. Milenković, n. dj., 118—119.

narnih sindikata, uspio u nekim mjestima na sredini dvadesetih godina (Split, Metković i Omis) okupiti polukvalificirane i nekvalificirane radnike određenih industrijskih grana. Njegovi emisari Seitz, Sirišćević, Giunio i dr. koji su od 1922. godine ulagali napore radi obnove predratnog ORS-ovog pokreta bili su u mnogim sredinama odbijeni, a radnici su pod utjecajem komunista radije, kao što je potkraj 1922. godine bio slučaj sa cementašima iz solinskog bazena, ostajali »neutralni« negoli prihvaćali zaštitu te »gospode«. ²⁵

Socijalistička partija Jugoslavije nastojala je, dakle, i u Dalmaciji posredstvom formalno partijski nezavisnog GRSJ okupiti oko sebe radničke mase. Svojim programom i političkom praksom rano je, međutim, izgubila bilo kakvo njihovo povjerenje, premda su malobrojni socijalreformisti uživali podršku policije i poslodavaca. Kao rezultat takve suradnje došlo je u srpnju 1924. godine do osnivanja pododbora pekara i tjesteničara pri GRSJ. Očekivanja socijalista da će okupivši radnike navedenih struka ubrzano krenuti na podizanje drugih organizacija ostala su potpuno iznevjerena jer, osim jednog orjunaša i dobro plaćenog poslovođe, ni u prvi pododbor nisu uspjeli privući ni jednog radnika. ²⁶

Negativan stav prema revolucionarnim sindikalnim organizacijama i jedinstvu radničkog pokreta pokazivao je i Jugoslavenski strukovni savez, koji na području Dalmacije susrećemo već na početku 1919. godine. Presudan utjecaj toga kršćanskog sindikata, čiji se program temeljio na katoličkim principima socijalne pravde i klasnog mira, poglavito se osjećao na području sjeverne Dalmacije koja je od lipnja 1921. godine priključena Kraljevini SHS. Spretni agitatori kršćanskog sindikalnog pokreta uspijevali su se nametnuti izgladnijim i uglavnom nepismenim radnicima i seljacima zaostale sjeverne Dalmacije, učvršćujući svoje organizacije među rudarima Drniša-Siverića, Šibenika, na paškim solanama i ostalim mjestima gdje je zbog niske klasne svijesti strah od komunističke diktature tjerao stanovnike u krilo crkve i popularne Hrvatske pučke stranke. Uzroke tome treba prvenstveno tražiti u teškim okupacijskim uvjetima i nemogućnosti legalnog rada na razvitku idejne i organizacijske osnove komunističkog pokreta na području sjeverne Dalmacije, što je ostavilo negativnih posljedica na kasniji opseg i kvalitetu klasne borbe odnosno na praktično-političkoj djelatnosti Komunističke partije na tom području (s izuzetkom Vodica u kojima KP djeluje neprekidno od 1924. godine do 1929, održavajući neposrednu partijsku vezu s rukovodstvom KPJ za Dalmaciju u Splitu). ²⁷

Nezavisni sindikati uspjeli su, usprkos neprekidnim progonima i teroru, potvrditi se u konkretnoj političkoj praksi kao istinska revolucionarna organizacija radničke klase sposobna da povede radnike u odlučne ekonomske i političke akcije. KPJ je zahtijevala od svojih članova da se angažiraju u sindikatima, da svaku ekonomsku akciju oboje politički i da od sindikata načine mjesto okupljanja radnika, odnosno jačanja jedinstvenog

²⁵ *Glas slobode*, 7. XII 1922.

²⁶ *Borba*, 26. VI 1924.

²⁷ Usp. G. Jakovčev, Stvaranje i rad organizacija Komunističke partije Jugoslavije na području sjeverne Dalmacije od 1919. do 1941. godine, zbornik: *Istorija XX veka*, XIII, Beograd 1975, 397—410; *isti*, Društveno-ekonomski položaj naroda sjeverne Dalmacije u periodu 1918—1921. godine, Drugi kongres KPJ, Sl. Brod 1972, 155—157.

fronta proletarijata u brojnim zajedničkim akcijama. Kad već nije došlo do stvaranja jedinstvenog fronta »odozgo«, zbog odbijanja reformista, pred komuniste u sindikatima bio je postavljen zadatak da provođenju jedinstvenog fronta i organizacionog jedinstva sindikata, na čemu je inzistirala Treća zemaljska konferencija KPJ 1924. godine, pridu »odozdo«, posredstvom akcionih komiteta, radničkih povjerenika, mjesnih sindikalnih pododbora i sl.²⁸ Realizacija tih odluka, međutim, zbog zaoštavanja frakcijskih borbi u KPJ, trebalo je da pričeka još neko vrijeme.

Sukobi između komunističke ljevice, odnosno rukovodstva CK KPJ, i komunističke desnice, koja je imala prevagu u sindikalnoj centrali, izbijali su uglavnom oko metoda i načina provedbe u praksi usvojenih partijskih dokumenata o sindikalnom pitanju. Svoja u osnovi ispravna stanovišta CK, zbog nedovoljne povezanosti sa sindikatima i nerazumijevanja važnosti sistematskog rada u njima, nije uspio kontinuirano provoditi, kao što nije uspio stvoriti ni odlučan utjecaj u rukovodstvu Međusavaznoga sindikalnog odbora, odnosno kasnije Centralnoga radničkoga sindikalnog odbora Jugoslavije (CRSOJ) u kojemu je dominirala oportunistička desna frakcija. Zbog toga su Nezavisni sindikati bili pod neprestanim pritiskom često kruto formuliranih stavova i ljevice KPJ, koja je posredstvom komunističkih frakcija nastojala sindikatima diktirati svoju politiku, i desnice, koja je zabrinuta za sudbinu sindikata precjenjivala značenje legalnih oblika rada. Nakon intervencije Kominterne 1925. godine sukobi u KPJ donekle su se stišali, pa je počeo rad na osnivanju frakcija u reformističkim sindikatima i oživljena je aktivnost Nezavisnih sindikata na osnivanju jedinstvenoga proleterskog fronta i ujedinjenja sindikata.

Reformisti su i u Dalmaciji, posebno nakon tzv. Kongresa ujedinjenja i formiranja Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza (URSSJ) u listopadu 1925,²⁹ pokušavali iskoristiti teškoće Nezavisnih sindikata i proširiti svoj utjecaj. To je dolazilo do izražaja već nakon zabrane rada Nezavisne radničke partije Jugoslavije u srpnju 1924, kad je također ponovo bio zabranjen rad Nezavisnih sindikata, ali je tu zabranu nova vlada već nakon mjesec dana bila povukla. Usprkos tome, policija je u nizu mjesta u Dalmaciji dugo još uspijevala da ionako malenom broju podružnica CRSOJ onemogućiti nastavak rada uz obrazloženje da su to komunističke organizacije.

U prosincu 1925. godine Oblasna konferencija KPJ za Dalmaciju ističe u usvojenoj sindikalnoj rezoluciji neophodnost osnivanja akcionih odbora za podizanje i legalizaciju sindikata stavljajući pred komuniste zadatke uporne borbe na obnovi Nezavisnih sindikata i priznanje njihova rada, bez obzira na odobrenje pravila organizacija, formiranje komunističkih frakcija u sindikatima i djelovanje u pravcu ujedinjenja sindikata na platformi CRSOJ.³⁰

Usvojeni zaključci predstavljali su solidnu i konkretnu bazu za rad komunistu u sindikatima, premda su vrlo nepovoljne objektivne okolnosti

²⁸ V. Rezoluciju o sindikalnom pokretu, IA KPJ, tom II, Kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919—1937, Beograd 1949, 85—89.

²⁹ J. Cazi, Nezavisni sindikati, knj. I, Zagreb 1962, 451—456; T. Milenković, n. dj., 623—633.

³⁰ A CK SKJ, KI 1925/39.

otežavale postizanje bržih rezultata. Tako je, npr., u Dubrovniku policija na početku 1926. pokušavala na svaki način zaustaviti formiranje organizacija Nezavisnih sindikata, progoneći među ostalima i Matu Ivišića, konobara iz Klisa i aktivnoga sindikalnog radnika, zbog navodnog unošenja nereda i svađe između radnika i poslodavaca, te miješanja u poslove organizacija kojima nije bio član.³¹ Policijskom samovoljom zabranjen je i rad sindikalne organizacije obalnih radnika u Gružu,³² a slično je bilo i u drugim mjestima širom Dalmacije.

Značajan korak na liniji ostvarenja odluka Oblasne konferencije bilo je formiranje Akcionog komiteta za legalizaciju sindikata u Dalmaciji, koji je ujedno djelovao kao oblasna sindikalna komisija. U gotovo svim većim mjestima također su oformljene mjesne sindikalne komisije s istim ciljem, tj. da rade na okupljanju revolucionarnih radnika i legalizaciji njihovih organizacija. Kao rezultat aktivnosti Akcionog komiteta i energičnog zalaganja komunista i revolucionarnih radnika na obnavljanju sindikata na početku 1926. godine bilježimo niz konstituirajućih skupština podružnica građevinskih, drvodjeljskih, živežarskih, metalskih i kožarsko-predivačkih radnika, koje su ponovo, neke po peti i šesti put, predale vlastima na potvrdu pravila svojih organizacija ne bi li im bila odobrena izvjesna sloboda rada.³³

To što je Radnička komora registrirala pododbore Nezavisnih sindikata i vlast tolerirala njihov rad izazvalo je primjetne unutrašnje sukobe u toj ustanovi komom prilikom su dva člana Upravnog odbora (A. Berković i A. Seitz) u ime Oblasnog podsaveza privatnih namještenika protestirala kod Centralnog sekretarijata radničkih komora u Beogradu zahtijevajući brisanje sindikalnih organizacija čiji statuti nisu bili odobreni od organa vlasti.³⁴ Kao što se vidi, socijalisti, koji su se očigledno uplašili afirmacije radničkih organizacija, nisu prezali ni od denuncijacija radi potiskivanja komunističkih sindikata i zaštite uzdrmanih položaja socijalreformista. Neposredno nakon toga, vlasti su službeno odbile potvrditi pravila podružnica Nezavisnih sindikata na osnovi starog austrijskog zakona o udruženjima od 15. XI 1867. godine, uz poznato obrazloženje da to čine u interesu »održavanja javnog reda i mira«. Tako je bilo i s pododborem Saveza radnika građevne industrije koji je sa oko 1500 članova u ožujku 1926. bio uredno registriran u Radničkoj komori na temelju čl. 8. Statuta komore, ali je nešto kasnije ta odluka također bila poništena, jer navodno pravila organizacije nije bio prije toga potvrdio veliki župan ili ministar unutrašnjih poslova.³⁵

Treba upozoriti da je do konstituiranja Privremene radničke komore u Splitu na početku 1922. godine i imenovanja njezinih članova od ministra za socijalnu politiku došlo u vrijeme kad su revolucionarni sindikati bili zabranjeni. Među članovima Komore bili su uglavnom namještenici i obrtnici različitih političkih opredjeljenja, najviše radikali i demokrati

³¹ *Organizovani radnik*, Zagreb, 1. IV 1926.

³² Isto, 8. IV 1926.

³³ *Borba*, 28. VIII 1926; *Organizovani radnik*, 22. IV 1926. i 13. V 1926.

³⁴ *Organizovani radnik*, 29. VII 1926.

³⁵ Isto, 25. XI i 9. XII 1926.

bez komunista, a osjetan utjecaj ubrzo su ostvarili socijalreformisti. U atmosferi zategnutih odnosa i unutrašnjih proturječnosti u radu Komore, reformisti (centrumaši) uspjeli su, dakako uz svesrdnu podršku režima, utjecati na razvitak i odluke koje su se u toj ustanovi donosile. Grupica socijalista predvođena sekretarom Komore Đorđom Ivankovićem u kratko vrijeme uspjela je gotovo potpuno uzurpirati mnoga ovlaštenja, zapostavljajući brojne zakonske obveze uglavnom na račun revolucionarnoga radničkog pokreta. Prvi predsjednik Komore reformist Rudolf Vardijan, koji je prije toga bio istaknuti rukovodilac klasnoga radničkog pokreta, ipak nije bez rezerve slijedio direktive socijalističke centrale, gubeći time povjerenje ljudi iz vrha pokreta koji su planirali brži prodor reformističkih sindikata u Dalmaciji. Komora je ubrzo nakon svoga formiranja postala poprištem žestokih sukoba raznih struja u radničkom pokretu, ali su malobrojni socijalisti uz pomoć organa vlasti uspjeli ubrzo uspostaviti kontrolu nad radom te radničke ustanove.³⁶

Da bi smirili političke borbe u Komori i udovoljili pritužbama sindikalnih organizacija na rad Upravnog odbora, u Splitu su 1925. godine boravili istaknuti predstavnici hrvatske oportunističko-centrističke opozicije Bogdan Krekić i Vladimir Pfeifer, ali se situacija ništa bitnije nije popravila. Konačno je na Konferenciji sekretara i predsjednika radničkih komora u Zagrebu na sredini veljače 1926. odlučeno da u Split otputuje sekretar Centralnog sekretarijata radničkih komora Živko Topalović i da utvrdi stanje i uzroke sukoba u Radničkoj komori. Njegov boravak u Splitu bio je, međutim, pod budnom paskom komunista i revolucionarnih radnika koji su znali s uspjehom blokirati Topalovićevu agitaciju na liniji afirmacije socijalističkog pokreta.³⁷

Bezuspješan pokušaj lidera Socijalističke partije da učvrsti pozicije socijalista u Radničkoj komori i oživi socijalistički pokret u Splitu završio je potkraj veljače 1926. prijedlogom Ministarstvu socijalne politike da se likvidira Splitska komora, a njezin teritorij i sredstva pripoje Radničkoj komori u Sarajevu. Taj brutalni i loše prikriveni udar na interese dalmatinskog proletarijata obrazlagao je Topalović navodnim nepostojanjem »moralnih i intelektualnih uslova da se na teritoriji Dalmacije održava jedna samoupravna Radnička komora«, kao i osjećanjem »rdavih moralnih obaveza i uzajamnog istrebljenja« radnika u Dalmaciji.³⁸ Zahvalju-

³⁶ Izvještaj Privremene Radničke komore za Dalmaciju u Splitu za godinu 1922. do 1926, Split 1927; *I. Baljkas*, *Agenti buržoazije u radničkim ustanovama*, Split 1928, 13—22.

³⁷ *Borba*, 13. III 1926.

U svojim sjećanjima Vicko Jelaska navodi da je Topalović posredstvom Mate Ivišića pozvao rukovodstvo KPJ u Dalmaciji na razgovore. Tome su se odazvali Vicko Jelaska i Ivo Baljkas, tadašnji sekretar Pokrajinskog sekretarijata KPJ za Dalmaciju, koji su iskoristili priliku da svoju gošću, kćerku Karla Liebknechta, upoznaju s Topalovićem manifestirajući time svoja opredjeljenja. Jelaska ističe da su komunisti odbacili Topalovićevu ponudu za suradnju i osujetili pokušaj da ih se odvoji od CK KPJ. Nastojanje socijalističkog lidera da ih pridobije za svoju koncepciju rada Radničke komore također je završilo neuspjehom (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Zbirka Memoarska grada — dalje: A IHRPD, zb. MG—II/28—2/1, Sjećanja V. Jelaske).

³⁸ Izvještaj o radu Centralnog sekretarijata radničkih komora u Beogradu, Beograd 1926, 185; Pismo Centralnog sekretarijata radničkih komora ministru socijalne politike od 10. III 1926, *Organizovani radnik*, Zagreb, 15. VII 1926.

jući snažnom otporu i protestu organizacija KPJ u Splitu i Dalmaciji posredstvom Nezavisnih sindikata, podržci neutralnih sindikata i nove podružnice Hrvatskog radničkog saveza, Ministarstvo socijalne politike otklonilo je prijedlog Centralnog sekretarijata o ukidanju RK u Splitu. Da bi mogla uspješno djelovati, Radnička je komora bila prisiljena na različite načine surađivati s komunistima i Nezavisnim sindikatima a komorska birokracija nije uvijek uspijevala promaknuti radničkoj kontroli ili bez pomoći organa vlasti nametnuti neku svoju odluku.

4.

Očekivanja rukovodstva CRSOJ, odnosno Nezavisnih sindikata da će nakon održavanja Zemaljske konferencije Nezavisnih sindikata potkraj siječnja 1923. doći do bržega organizacionog i akcionog uspona revolucionarnih sindikata nisu se ispunila. Nesumnjivo je prevladavanje unutrašnjih slabosti, ponajprije iscrpljujućih frakcijskih sukoba koji su sindikalno članstvo odvlačili od svakodnevne borbe širokih radnih slojeva, bila pretpostavka za izvršenje brojnih zadataka kojima birokratizirano rukovodstvo CRSOJ očito nije bilo doraslo. Ostavljamo ovdje po strani sve moguće uzroke frakcijskih borbi i njihove višestruke posljedice koje su utjecale na sindikalnu aktivnost. Istakli bismo, međutim, to da Izvršni odbor CRSOJ nije održavao gotovo nikakve veze ili davao konkretne direktive za rad mjesnim radničkim vijećima, odnosno njihovim pododborima. To je, naime, bilo u skladu s desničarskim negiranjem specifičnosti pojedinih pokrajinskih sindikalnih pokreta i inzistiranjem na centralističkoj zgradi CRSOJ koja je počivala na socijaldemokratskoj tezi o jedinstvu jugoslavenskog proletarijata. Statut CRSOJ, čiji se odredbi kruto držala desna frakcija koncentrirana u Izvršnom odboru, oduzeo je sva prava pokrajinskim sindikalnim organizacijama i pod maskom očuvanja principa demokratskog centralizma prikrivao zapravo »hegemonistički i sektaško-birokratski centralizam«. Takve su tendencije neminovno izazivale »federalističke i separatističke protutendencije«, što je opasno ugrožavalo borbenu jedinstvo sindikata i slabilo njegovu ukupnu udarnu moć.³⁹ Zanimajući specifičnosti u razvitku radničkog pokreta u pojedinim jugoslavenskim nacijama i ne dopuštajući da se nacionalno pitanje povezuje sa strategijom i taktikom jugoslavenske proleterске revolucije, desnica dalmatinskom radničkom pokretu i njegovim specifičnostima nije posvećivala nikakvu pažnju, a još manje izgrađivala sindikalnu politiku koja bi respektirala posebne socijalno-ekonomske uvjete sindikalnog i partijskog rada u pojedinim pokrajinama.⁴⁰ Sve to nije smetalo IO CRSOJ da u slučaju Dalmacije, bez podrobnije analize uvjeta i rezultata rada sindikalnih organizacija, za nepostizanje vidljivijih rezultata i organizacionu konsolidaciju Nezavisnih sindikata, optuži partijsku organizaciju. Glavni nedostatak članova Partije centrala CRSOJ vidi u navodnom napuštanju aktivnog rada u sindikatima, čak i njegovog potcjenji-

³⁹ *Organizovani radnik*, Zagreb, 9. VI 1927.

⁴⁰ Usp. G. Vlajić, Problemi idejnog razvitka KPJ do 1929. godine, *Naše teme*, 1/1975, 14 i d.; ista, Antifrakcijske koncepcije Josipa Broza u 1928. godini, *ČSP*, 2/1972, 21—23.

vanja za račun isključivo političke aktivnosti. Rezultati takve orijentacije nesumnjivo su daleko od zaključaka koje su usvojili najviša tijela i organi CRSOJ, bez obzira na to koliko se i samo vodstvo pridržavalo usvojenih stavova i rezolucija.

Na kritičke ocjene desničarskog rukovodstva CRSOJ oštro je reagirao Akcioni komitet za podizanje i legalizaciju sindikata u Dalmaciji, koji je stajao na pozicijama jugoslavenske komunističke ljevice. U pismu upućenom Izvršnom birou Crvene sindikalne internacionale (Profinterna) u ožujku 1926. ukratko je prikazan razvitak revolucionarnoga sindikalnog pokreta u Dalmaciji, njegov veliki polet nakon ujedinjenja i rana likvidacija. U uvjetima strogoga ilegalnog rada u Dalmaciji na sredini dvadesetih godina, unatoč relativno malom prostoru i slabije razvijenoj industriji, djelovala je oko trećina partijskog članstva Jugoslavije i više od polovice članstva SKOJ-a,⁴¹ tako da je radnički pokret bio »glavna poluga u borbi protiv desnih uklona u našoj partiji«. Vlastima je bilo poznato, ističe se u pismu Akcionog komiteta, da su radništvo i komunisti u toj oblasti sinonimi, pa otuda i neprestani progoni i zabrane ne samo sindikata, već i ostalih formi legalnog rada. Nakon što su najprije ojačali i učvrstili ilegalnu Partiju »kao najsigurniju osnovu za naš cjelokupni rad u budućnosti«, komunisti u Dalmaciji bacili su se na podizanje ilegalnih sindikata i već 1924. godine okupili oko 2500 članova, da bi naredne godine samo tvornički radnici prikupili 30.000 dinara kao solidnu osnovu za ulazak u štrajkaške akcije i borbu za legalizaciju njihovih sindikata. Najveći dio tih uloga, kako se kritički navodi u pismu, uzео je Savez građevinskih radnika i njihov sekretar Ivan Tomanić, inače jedan od rukovodilaca CRSOJ, upotrijebivši ga za pokriće saveznih markica, dok je istodobno sindikalna frakcija tvorničkih radnika dobila negativan odgovor za pokretanje štrajka. Nakon tih događaja partijska je organizacija morala navodno uložiti velike napore da umiri mase nezadovoljnog radništva i pokuša polako vraćati njihovo povjerenje u sindikate. Kako su drugi izvori o spomenutim zbivanjima nepotpuni i otežavaju pouzdanu analizu tadašnjeg pravog stanja, navedene tvrdnje treba uzeti s razumljivom dozom opreza. Raspoloživa građa ipak nedvojbeno pokazuje da se cjelokupna aktivnost na legalizaciji sindikalnih organizacija, oslonjena istina na programske dokumente KPJ i Nezavisnih sindikata, odvijala u Dalmaciji bez neposredne veze sa centralom CRSOJ, lišena njezinih instrukcija i pravodobne pomoći. Dalmatinski proletarijat ostao je po i ocjeni rukovodstva Akcionog komiteta ne samo bez oslonca na zatvorenu i birokratiziranu sindikalnu centralu, već i bez neophodnih veza s radničkim masama širom Jugoslavije što nije moglo ići u prilog stvaranju jedinstvenog fronta proletarijata i ostvarenju ciljeva sindikalnog ujedinjenja svih radnika. Brojni uočeni problemi koji tište jugoslavenski radnički pokret

⁴¹ Uoči Trećeg kongresa KPJ 1926. godine u Dalmaciji su bila 892 člana KPJ obuhvaćena u 43 organizacije. U cijeloj Jugoslaviji bilo je svega 190 organizacija sa 2926 članova (A CK SKJ, KI 1926/5. Izveštaj Partije za period od prošle do ove sednice proširene egzekutive; A CK SKJ, KI 1926/21—15, Materijali sa III kongresa KPJ). Prema izvještaju CK SKOJ-a iz veljače 1925. godine u Dalmaciji je bilo 768 članova SKOJ-a obuhvaćenih u 22 organizacije, a u Jugoslaviji ukupno 57 organizacija sa 1479 članova (A CK SKJ, Zbirka Komunistička omladinska internacionala — KOI, 1925/21, Izvještaj CK SKOJ-a Izvršnom komitetu KOI od II 1925),

neće se rješavati i iz osnova mijenjati taktika sindikalnog pokreta sve dotle dok na njegovom čelu budu stajali »ljudi koji predstavljaju gornji sloj srpskih kvalifikovanih radnika, kojima padne po koja mrvica sa stola srpske hegemonističke buržoazije [. . .]«. Međusobna frakcijska razračunavanja u KPJ i CRSOJ, očitu pasivizaciju Nezavisnih sindikata i njihovu nesposobnost da uspostave kontakt s još neorganiziranim radnicima i s industrijskim proletarijatom, i dileme u nalaženju najprimjerenije metode za ujedinjenje radničkih organizacija, iskoristili su reformistički sindikati i pokušavali se učvrstiti u oblastima gdje je njihov utjecaj bio organizaciono slab. Navodeći Topalovićevu izjavu da će slomiti komunistički pokret i u njegovoj kuli u Dalmaciji, kao što je to navodno već učinjeno drugdje, Akcioni odbor upozorava na to da pitanje sudbine dalmatinskoga radničkog pokreta niukoliko nije isključivo stvar samo te pokrajine već cjelokupne klasne borbe jugoslavenskog proletarijata i njegove avangarde Komunističke partije. Na kraju pisma Akcionog komiteta, koje smo zbog njegova značenja i razumijevanja nekih ključnih i specifičnih problema i odnosa u sindikalnom pokretu Dalmacije iscrpnije navodili, zatražena je pomoć od Profinterne radi zauzimanja za »korjenu promjenu dosadašnje politike Nezavisnih sindikata« i nastojanje »da se osjeti da su rukovodni forumi našeg sindikata djelatni i izvan Srbije [. . .].«⁴²

Nije slučajno da je pismo tako kritičke intonacije poteklo upravo iz Dalmacije gdje je partijska ljevica imala vrlo čvrsto uporište i gdje su metode centralizma i birokratizma u radu desnice nailazile na snažan otpor širokoga partijskog članstva. Dalmatinsko partijsko i sindikalno rukovodstvo, osuđujući koncepcije desnice, u ovom slučaju u vezi sa sindikalnim pitanjem, željelo je — pozivajući se na specifičnosti uvjeta razvitka radničkog pokreta i naslijeđene političke tradicije — razvijati ne toliko neku samosvojnu vlastitu inicijativu koliko graditi takvu političku strategiju i taktiku koja će uistinu respektirati socijalno-ekonomsku i nacionalnu komponentu klasne borbe na tlu Dalmacije. Gotovo konstantno nepostojanje čvršće komunikacije s partijskim i sindikalnim rukovodstvom, u čemu su presudnu ulogu odigrale izvanredne mjere koje je režim poduzimao radi onemogućivanja bilo kakvog oblika klasne borbe proletarijata, utjecale su na nedovoljnu jasnoću ciljeva i metoda sindikalne borbe, i pojavu često nekritičkog odnosa prema vlastitom radu i tendencijama zatvaranja pokreta pred širokim masama industrijskog radništva i seljaštva. U atmosferi nepovjerenja i nepostojanja jedinstva jugoslavenskoga komunističkog pokreta bili su mogući i incidenti poput onoga na početku 1926. godine kad je splitski Okružni komitet KPJ zahtijevao od Centralne kontrolne komisije isključivanje iz Partije Laze Stefanovića, istaknutog predstavnika desne frakcije i sekretara IO CRSOJ, zbog pisma koje je uputio članu OK Krstiću, oštro napadajući u njemu za tešku intrigu čovjeka koji je u Dalmaciju prenio navodnu aluziju o tome kako za IO CRSOJ Dalmacija »nema ekonomsku i političku važnost«!⁴³

⁴² A CK SKJ, Zbirka Profinterne, dok. br. 113, Izvještaj Akcionog komiteta za podizanje i legalizaciju sindikata u Dalmaciji od ožujka 1926.

⁴³ A CK SKJ, KI 1926/9, Pismo PB CK KPJ Centralnoj kontrolnoj komisiji od 9. III 1926.

Zbog nedostatka arhivske građe nismo uspjeli utvrditi je li na pismo Akcionog komiteta iz Dalmacije došlo do nekog odgovora iz Moskve, međutim, raspoloživi izvori upućuju na to da se već od polovice 1925. godine i Profintern aktivnije uključivala u prilično složen proces likvidiranja frakcijskih borbi u KPJ, podržavajući prvenstveno nove anti-frakcijske radničke elemente koji 1928. godine izbijaju na čelo jugoslavenskoga komunističkog pokreta.

Da konstatacije revolucionarnih sindikata iz Dalmacije, ma kako kritički bile izrečene i s prepoznatljivih pozicija ljevice, nisu bile usamljene i bez osnova, potvrđuje, uz ostalo, i izvještaj Politbiroa CK KPJ upućen Izvršnom komitetu Kominterne u veljači 1926. godine. Kriza Nezavisnih sindikata ogledala se, po ocjeni najvišeg partijskog organa, u neaktivnosti i neborbenosti njihova vodstva, u nepostojanju planske sindikalne politike i grubim propustima u radu na sindikalnom ujedinjenju. Osnovna je greška sindikalne politike IO CRSOJ u tome što je pravac njezine aktivnosti bio određen veoma uskom socijalnom bazom koju čini »zanatski proletarijat Srbije«, dok je zapostavljen masovni pokret proletarijata i uvlačenje u sindikate neorganiziranih radnika industrijskih centara. Osuđujući nastavljane kursa na isključivo jačanje autoriteta radničkih foruma i poslije reformističkog kongresa ujedinjenja tj. stvaranja URSSJ-a, Politbiro smatra da je nastupio posljednji trenutak da se spriječi rasipanje Nezavisnih sindikata s ciljem da se »sačuvaju kao poluga za postizanje punog i stvarnog ujedinjenja sindikata kroz rad na ujedinjenju odozdo u vezi s borbama za najneposrednije interese radničke klase, a pomoću stvaranja partijskih frakcija u sindikatima i pored njih crvenog bloka u URSS-u«. ⁴⁴ Rukovodstvo CRSOJ očito se nije više lako snalazilo u novim uvjetima borbe radničke klase i nije bilo kadro ponuditi adekvatnija rješenja i oblike povezivanja sa širokim radničkim masama. Kritika vodstva Nezavisnih sindikata bila je još intenzivnija nakon Trećeg kongresa KPJ kad je partijska ljevica postepeno dobila većinu u redovima vodstva komunističkog pokreta i nastojala nametnuti svoje koncepcije. Međutim, time se otvara nova faza u frakcijskim sukobima koja će brzo dovesti u pitanje daljnje idejno i organizaciono jedinstvo pokreta i do intervencije Kominterne i Crvene sindikalne internacionale. ⁴⁵ Odluke 8. mjesne konferencije zagrebačkih komunista potkraj veljače 1928. godine značile su veliku pomoć u sređivanju prilika u vodstvu pokreta, likvidiranju desne i lijeve frakcije i njihovih metoda djelovanja, ukazujući na pravac prevladavanja tadašnjeg stanja i izgradnje takve Partije koja će biti duboko ukorijenjena u idejno izgrađenom industrijskom proletarijatu. Ta je orijentacija dominirala na savjetovanju partijskih rukovodilaca KPJ s delegatima Kominterne u travnju 1928. i činila osnovni smisao poznatoga

⁴⁴ A CK SKJ, KI 1926/5, Izveštaj Partije za period od prošle do ove sednice proširene egzekutive.

⁴⁵ Opširnije o tim problemima v.: G. Vlačić, KPJ i nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Zagreb 1974; *ista*, Problemi idejnog razvitka KPJ do 1929. godine, *Naše teme*, 1/1975, 1—34; M. Milenković, n. dj., 425—440; N. Jovanović, Organizaciono stanje i unutarpartijski razvoj KPJ u Srbiji 1926—1928, *Tokovi revolucije*, 3/1968, 249—326; *ista*, O sukobima u vodstvu KPJ u pitanjima sindikalnog jedinstva i rukovođenja Nezavisnim sindikatima 1926—1927. godine, *Istorija XX veka*, zbornik radova, XII, Beograd 1972.

Otvorenog pisma Kominterne i Profinterne članovima KPJ u kojemu se podvrgava kritici politika desnih i lijevih frakcionara i upućuje poziv jugoslavenskim komunistima da se bore za jedinstvo radničke klase i revolucionarnih sindikata, za savez radnika, seljaka i ugnjetenih nacija. Partijske organizacije širom zemlje, među kojima i one u Dalmaciji, prihvatile su kurs konsolidacije Partije i započele obračun sa svim frakcionarskim elementima radi izgradnje monolitne i jedinstvene partijske organizacije lenjinskog tipa sposobne da rukovodi borbom za ostvarenje konkretnih interesa radničke klase i radnih ljudi.⁴⁶

5.

Pred brojčano ojačanom Komunističkom partijom u vrijeme usporenog razvoja industrije poslije 1923. godine i naleta kapitala na radničku klasu, ponovo je u prvi plan 1925. godine izbijala neophodnost širenja utjecaja među industrijskim radništvom i seljaštvom i potreba ujedinjenja rascjepkanih radničkih snaga. Dalmatinska partijska organizacija osim zapaženih uspjeha na organizacionom učvršćenju svojih redova, uspješnoj realizaciji partijske politike u nacionalnom i seljačkom pitanju, a posebno prilikom svibanjskih općinskih izbora 1926. godine kad je lista Saveza radnika i seljaka u Splitu i Blatu na Korčuli dobila relativnu, a u Komiži i Pučišću čak apsolutnu većinu glasova pokrećući lavinu reakcije protiv »otkrivenih« komunističkih viiećnika,⁴⁷ nije bilježila vidnije rezultate u borbi za legalizaciju sindikata. Politbirom CK KPJ nije promakla ta »slaba aktivnost u borbi za legalizaciju sindikata«, kao ni »slabe organizacione veze s partijskom i sindikalnom centralom«. Uočena je i »izvesna zategnutost« u odnosima Oblasnog sekretarijata KPJ za Dalmaciju s Politbiroom (PB) zbog »potenčijavanja dalmatinskog pokreta od strane manjine PB-a«, unatoč boljem stanju organizacije nego u ostalim pokrajinama.⁴⁸ U »Rezoluciji po izvještaju CK«, usvojenoj na Trećem kongresu KPJ u Beču u svibnju 1926, ponavljaju se spomenute konstatacije o Dalmaciji i upozorava na to da su mnogi napori činjeni u pravcu legalizacije sindikata ostajali »bez pomoći partijske i sindikalne centrale«. Nedovoljni kontakti s višim partijskim organima rezultirali su sklonošću ka vođenju »regionalne politike«, što partijska organizacija, prema kongresnim zaključcima, treba brzo prevladati.⁴⁹ Analiza diskusija na Kongresu otkriva nam niz zanimljivih detalja i primjedbi na sindikalnu politiku KPJ. Dalmatinski delegati posebno su isticali neophodnost posvećivanja najveće pažnje upravo sindikatima o čijem konsolidiranju ovisi i razvitak partijske

⁴⁶ O konferenciji vidi: *J. B. Tito*, Borba i razvoj KPJ između dva rata, Predavanja u Političkoj školi »Josip Broz Tito«, Kumrovec 1977, »Komunist« 1977, 7—10; *G. Vlačić*, Osma konferencija zagrebačkih komunista, Zagreb 1976; *ista*, Osma konferencija zagrebačkih komunista i neki aspekti organizacionog pitanja u KPJ 1928. godine, zbornik: Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu između dva svjetska rata, Zagreb 1968, 46—70.

⁴⁷ A CK SKJ, KI 1926/94, Izvještaj Oblasnog sekretarijata za Dalmaciju Politbirom CK KPJ od kolovoza 1926; *Organizovani radnik*, Zagreb, 20. V 1926.

⁴⁸ A CK KPJ, KI 1926/5.

⁴⁹ IA KPJ, tom II, 97.

organizacije. Niz konkretnih primjera koji svjedoče o frakcionaškim borbama i često sektaškom djelovanju Partije stvarali su u Dalmaciji opasnost afirmacije regionalne politike, zbog čega se pledira za aktivniju ulogu Partije u okupljanju cjelokupnog proletarijata u jedinstvene sindikate i osiguranje stalne i neraskidive veze komunista s masama.⁵⁰

Direktive Trećeg kongresa KPJ nesumnjivo su pomogle usmjeravanju aktivnosti komunista na okupljanje radnika i pokretanje akcija u cilju organizacionog ujedinjenja sindikata. Da bi pomogao u rješavanju osnovnih zadataka koji su pred dalmatinske komuniste postavljeni nakon Trećeg kongresa, posebno u pogledu rada Nezavisnih sindikata, u Splitu je najvjerojatnije odmah poslije završetka Kongresa boravio Rajko Jovanović, istaknuti ljevičar iz Srbije i član PB CK KPJ. Treba napomenuti da je na preporuku Đuke Cvijića, također radikalnog ljevičara i člana PB CK KPJ, za delegata dalmatinske partijske organizacije na Trećem kongresu bio izabran i R. Jovanović (kojega su desničari uspjeli potisnuti iz srpske delegacije), uz obrazloženje da bi se svojim ispravnim stavovima o nacionalnom i agrarnom pitanju mogao suprotstaviti desničarskim koncepcijama Sime Markovića.⁵¹ Oblasni sekretarijat (OS) KPJ, nakon opsežnih diskusija i razrade kongresnih zaključaka s R. Jovanovićem, donio je važan zaključak o neophodnosti hitnog prenošenja akcije za legalizaciju sindikata u Dalmaciji na znatno širu osnovu. To će se postići time što će usporedno s dotadašnjim oblicima rada »slijediti i akcija masa, kako putem javnih zborova i češćim sastancima u fabrikama, tako i intenzivnijim radom svih partijskih snaga na tome poslu, naročito iskorištavajući situaciju kojoj idemo u susret oko redukcije nadnica i radnika zaposlenih u najvećoj tvornici cementa na Majdanu«. Cjelovit plan akcije trebalo je da bude usvojen na prvoj narednoj sjednici OS, a odmah je donesena i odluka da Akcioni komitet za legalizaciju sindikata u Dalmaciji kooptira Vicka Jelasku kao »nelegalnog predstavnika prema trećim licima«. Taj podatak nesumnjivo svjedoči o pažnji kojom je partijsko rukovodstvo prišlo izvršavanju kongresnih zadataka, računajući pri tom na ugled i konkretno angažiranje svojeg člana CK KPJ. Kritički odnos prema vlastitom iskustvu u vođenju sindikata rezultirao je zahtjevom da u Split dođe jedan član IO CRSOJ i rukovodi poslovima i akcijama za legalizaciju sindikata, uz predviđanje pomoći mogućim žrtvama reakcije i popularizaciju u radničkoj štampi pravedne borbe dalmatinskih proletara protiv policijskog nasilja. Pridavajući veliku važnost pisanoj riječi, koja je nesumnjivo mogla osigurati bolju komunikaciju s partijskim i sindikalnim članstvom u Dalmaciji, OS je predložio Politbirou pokretanje legalnoga sindikalnog lista uz osiguranje samo početnog kapitala.⁵²

⁵⁰ A CK SKJ, KI 1926/21—1, Materijali III kongresa KPJ.

⁵¹ Na sastanku partijskog aktiva na početku svibnja 1926. Đ. Cvijić je iznio prijedlog da R. Jovanović zamijeni Vicka Jelasku, koji je bio nosilac liste na skorajšnjim općinskim izborima i nije mogao putovati u Beč kao partijski delegat Dalmacije. Većinom glasova prisutni delegati prihvatili su taj prijedlog i obrazloženje da će se Jovanović moći najuspješnije suprotstaviti pogrešnim stavovima Sime Markovića (A CK SKJ, zb. MG-2231, Sjećanja I. Marića).

⁵² A CK SKJ, KI 1926/144, Izvještaj Oblasnog sekretarijata KPJ za Dalmaciju Politbirou CK KPJ.

6.

Usprkos brojnim objektivnim i subjektivnim teškoćama, i neprekidnim progonima sindikalnih i partijskih funkcionara od organa vlasti, u toku 1926. godine bilježimo više organiziranih pokušaja okupljanja radnika određenih struka i obnavljanje rada pojedinih sindikalnih pododbora. Tako je Savez radnika odjevne industrije i obrta obnovio rad dviju podružnica sa 70 članova, Savez građevinskih radnika oformio je jednu podružnicu sa 45 članova, dok su tri podružnice Saveza hotelsko-gostioničarskih i kafanskih radnika okupljale 143 člana. Sa ukupno 258 članova Nezavisnih sindikata, Dalmacija je još uvijek bila pokrajina s prosječno najmanjim brojem organiziranih radnika, premda, ako se uzmu u obzir uvjeti u kojima su Nezavisni sindikati djelovali, i postignute rezultate treba pozitivno vrednovati.⁵³ To prije što je ideološki i praktično revolucionarni utjecaj Nezavisnih sindikata na ostale organizacije i radničke mase doista u to vrijeme jačao, ponajprije borbom za podizanje radnica, kraće radno vrijeme, borbom protiv skupoće, za zaštitu radnika i dr. Zahvaljujući upornosti radnika i borbenoj organizaciji s uspjehom je okončan štrajk više od 800 radnika cementne industrije u Kaštel-Sućurcu, a potkraj iste, 1926. godine daleko je odjeknuo pokret obalnih radnika koji je također uspješno završio za radnike. Postala je očiglednom činjenica da tamo gdje su djelovale sindikalne organizacije i gdje su radnici istupali jedinstveno postizani su i uspjesi u zaštiti njihovih zakonskih prava i suzbijanju pojačane eksploatacije zaposlenih koja je vodila bržoj akumulaciji kapitala. Treba imati na umu da su Statut, Akcioni program i taktika Nezavisnih sindikata, usvojeni na Zemaljskoj konferenciji 1923. godine, svojim krutim odredbama o obaveznom potčinjavanju cjelokupnoga sindikalnog rada centralnoj upravi CRSOJ i stavom da su sindikati još uvijek profesionalni i da tek treba raditi na njihovoj organizaciji u industrijske saveze,⁵⁴ zapravo onemogućivali brže širenje mreže novih mjesnih pododbora pojedinih saveza i usmjeravali sindikate na organizaciono obuhvaćanje prvenstveno zanatskih radnika.⁵⁵ Kad se, dakle, uzmu u obzir neadekvatne organizacione forme CRSOJ, koje su zanemarivale borbu za okupljanje radnika glavnih industrijskih grana, i razmotre teške okolnosti započinjanja bilo kakvog djelovanja revolucionarnih sindikata, u punom se svjetlu pokazuje podatak da je potkraj 1926. i na početku 1927. od ukupnog broja osiguranih radnika na području Dalmacije tek 0,9 posto bilo organizirano u Nezavisnim sindikatima!⁵⁶

⁵³ J. Cazi, *Nezavisni sindikati*, knj. III, sv. I, Zagreb 1967, 23.

⁵⁴ J. Cazi, *Nezavisni sindikati*, knj. I, 267—272.

⁵⁵ Kritički o usvojenom Statutu i Akcionom programu CRSOJ pisao je u zagrebačkoj *Radničkoj štampi i Borbi* 1923. godine Moša Pijade. On je kao autor prijedloga Statuta uočio neke ključne negativne izmjene učinjene u konačno usvojenom tekstu na konferenciji, prvenstveno u pogledu jačanja centralističke organizacije sindikata i napuštanja industrijskog sistema organiziranja sindikalnih saveza (*M. Pijade, Izabrani spisi*, tom I, knj. 2, Beograd 1964, 575—586, 594—602).

⁵⁶ Izvještaj za 1923—1927. godinu podnesen Prvom kongresu Nezavisnih sindikata (CRSOJ) održanom juna 1927. u Beogradu, Beograd 1927, 22—23.

Kretanja u dalmatinskoj partijskoj organizaciji nakon Trećeg kongresa KPJ 1926. godine i progresivna opredijeljenost njezinog članstva na liniji partijske ljevičarske većine, izazivali su, čini se, pojačani interes desnice. Već je prije bila registrirana svojevrsna samostalnost vodstva pokreta u odnosu na centralne partijske i sindikalne organe, uvjetovana dijelom nepostojanjem čvrstih veza s PB CK KPJ i IO CRSOJ i pojačanim prognoznima od režima koji je blokirao normalni rad organizacije, a zabilježene su i tendencije separatizma kao reakcije na praksu birokratskog centralizma Nezavisnih sindikata. Desnica je, očito iznenađena snagom pokreta u Dalmaciji i uspjesima partijske organizacije objelodanjenim na Trećem kongresu KPJ, bila zabrinuta za tendencije koje su i tamo vodile ubrzanom razaranju organizacijske osnove inače čvrsto sagrađene konstrukcije sindikalnog pokreta. S obzirom na to da nema podataka koji bi više govorili o radu partijskih i sindikalnih organizacija, niz naših saznanja temelji se na informacijama crpljenim iz memoarske građe. Iz tih izvora može se utvrditi da je sindikalnu koncepciju desnice u Dalmaciji zagovarao Milivoje Kaljević, sekretar CRSOJ, koji je nakon Trećeg kongresa KPJ boravio u Splitu bezuspješno nastojeći ljevičarsko-partijsko rukovodstvo privoliti na prihvaćanje koncepcije neutralnosti sindikata i njihova odvajanja od utjecaja vodstva KPJ, dakako s birokratsko-centralističkih pozicija i interesa desne frakcije.⁵⁷

Borba za praktično ostvarenje jedinstvenoga proleterskog fronta i organizacijsko ujedinjenje sindikata, koja je intenzivirana nakon Trećeg kongresa KPJ, naišla je na veoma povoljan odjek i u Dalmaciji. Inicijativu neutralnih sindikata (Savez grafičkih radnika Jugoslavije, Savez bankarskih činovnika i namještenika Jugoslavije i Savez bankarskih, industrijskih i trgovačkih činovnika) koji su na lipanjskoj konferenciji u Zagrebu 1926. predložili URSSJ-u i CRSOJ platformu za ujedinjenje do tada pocijepanog sindikalnog pokreta, i opširan komunike usvojen na zajedničkoj konferenciji u Beogradu potkraj istog mjeseca, čiji je uspjeh bio miriran nedolaskom predstavnika URSSJ-a, pozdravili su radnici u svim krajevima zemlje, osjećajući neodložnu potrebu ujedinjenja i zajedničke borbe protiv agresivne socijalne reakcije.⁵⁸ Inzistiranje URSSJ-a na stavu da je sindikalno ujedinjenje ostvareno u listopadu 1925. i odbacivanje suradnje sa CRSOJ, nije obeshrabrilo aktivnost specijaliziranih sindikata koji pitanje jedinstva sindikalnog pokreta prenose u sindikalna vijeća i podružnice u pojedinim mjestima, pozivajući sindikalne organizacije na formiranje odbora jedinstva i okupljanje radnika uz suglasnost URSSJ-a

⁵⁷ Na sastanku Oblasnog sekretarijata KPJ za Dalmaciju i Mjesnog komiteta KPJ Splita, kojemu su prisustvovali i predstavnici organizacija Nezavisnih sindikata, Kaljević je govorio o problemima sindikalnog rada opravdavajući politiku CRSOJ i svaljujući svu odgovornost za nastale probleme na ljevičarsku partijsku većinu. Kad su mu replicirali A. Krstulović, Z. Jakaša, J. Rosić, I. Marić, A. Jelić i dr. ističući da je upravo zadatak Partije da budno prati rad u sindikatima »jer se tamo najviše okupljaju oportunistički elementi«, došlo je do žestokog sukoba i uzajamnih optužbi, nakon čega je Kaljević morao napustiti sastanak (A IHRPD, zb.: MG-II/28 —2/1, Sjećanja V. Jelaske).

⁵⁸ Više o tome v.: J. Cazi, Nezavisni sindikati, knj. III, sv. 1, 231—234.

ili bez nje. Akciju neutralnih sindikata podržao je i CK KPJ koji je zahtijevao od komunista i članova Nezavisnih sindikata da se konkretno angažiraju na formiranju odbora jedinstva po poduzećima i u mjesnim vijećima radi ubrzanja ujedinjenja sindikalnog pokreta.⁵⁹

U Splitu je 30. studenoga 1926. godine na poziv podružnice Saveza grafičkih radnika Jugoslavije (SGRJ)⁶⁰ održana konferencija predstavnika svih sindikalnih organizacija, ali se pozivu nije odazvala URSSJ-ova podružnica Saveza privatnih namještenika i trgovačkih pomoćnika. Tom prilikom je Josip Poduje, istaknuti sindikalni aktivist i član podružnice SGRJ, govorio o razvitku radničkoga sindikalnog pokreta, njegovoj opasnosti i ugrožavanju ekonomskog položaja radnika, ističući neophodnost ujedinjenja sindikalnog pokreta radi zaštite životnih interesa proletara i jedinstvene borbe protiv kapitalizma. Nakon diskusije u kojoj je svesrdno podržan manifest neutralnih sindikata dogovoreno je formiranje Akcionog odbora ujedinjenja koji će biti sastavljen od po jednog delegata iz svake sindikalne organizacije, sa zadatkom da poradi na postizanju istinskog ujedinjenja radničkoga sindikalnog pokreta. Ta značajna manifestacija, na kojoj su radnici jasno iskazali svoj stav prema vlastitom ujedinjenju i neophodnosti zajedničke borbe, završila je jednoglasnim usvajanjem rezolucije u kojoj se ponavlja platforma ujedinjenja neutralnih sindikata i nalaže Akcionom odboru uspostavljanje uske veze s Glavnim akcionim odborom »kao i da preko štampe, letaka, konferencija, zborova itd. propagira među široke mase dalmatinskog proletarijata ideju ujedinjenja sindikalnog pokreta Jugoslavije, jer samo i jedino ujedinjeni sindikalni pokret može uspješno obraniti ugrožene radničke tekovine«.⁶¹ Nesumnjivo je CRSOJ zbog svoje angažiranosti na liniji sindikalnog jedinstva i ustrajnog rada na njegovoj realizaciji »odozdo i odozgo« stekao iskrene simpatije i privrženost ne samo svoga članstva već i radničkih masa u URSSJ-ovim i neutralnim sindikatima, kao i neorganiziranih radnika.⁶² Treba, međutim, imati na umu da su Nezavisni sindikati u Dalmaciji djelovali ilegalno i da je akcija komunista u inače slabim neutralnim sindikatima više pratila ishod napora IO CRSOJ da dođe do frontalnog i istodobnog ujedinjenja svih sindikalnih organizacija u zemlji, negoli se koncentrirala na povezivanje borbe za svakodnevne interese radničke klase s ujedinjenjem njihovih sindikalnih saveza i mogućnost sklapanja sporazuma s vodstvima lokalnih organizacija socijalističkih sindikata onemogućujući time njihovo razbijanje jedinstva sindikata.

⁵⁹ A. CK SKJ, KI 1926/115, Pismo PB CK KPJ svim oblasnim sekretarijatima KPJ iz rujna 1926.

⁶⁰ Savez grafičkih radnika-ca Jugoslavije (SGRJ) nastao je na Kongresu ujedinjenja tipografskih radnika Jugoslavije u Zagrebu od 6. do 8. XII 1920. Na Kongresu su usvojena pravila Saveza, prema kojima dotadašnje samostalne tipografske organizacije postaju podružnice SGRJ, a utvrđeni su i upravni organi Saveza. Zemaljska vlada u Zagrebu odobrila je pravila Saveza tek 25. III 1921. Prilikom stvaranja URSSJ-a godine 1925, SGRJ je zauzeo »neutralan« stav prema URSSJ-u i CRSOJ-u (usp. V. Cević, *Historija organizacije i političkih borbi grafičkih radnika Hrvatske 1870—1955*, Zagreb 1955).

⁶¹ *Organizovani radnik*, Zagreb, 23. XII 1926.

⁶² Usp. Izveštaj CRSOJ za 1923—1927. godine, 39—40.

7.

U drugoj polovici 1926. godine u Splitu borave Sima Marković i Radomir Vujović, politički i organizacioni sekretar CK KPJ, i Jakob Žorga, član CK KPJ, koji su sa članovima Pokrajinskog sekretarijata KPJ za Dalmaciju raspravljali o nizu spornih pitanja i dilema u bazi dalmatinskoga komunističkog pokreta, poglavito o sadržaju kritika upućivanih na adresu desničarskog dijela vodstva CK KPJ. Na sastanku je posebna pažnja bila posvećena razmjeni mišljenja o Radićevim disidentima, prilikom čega je sekretar PS Jelaska informirao visoku partijsku delegaciju o navodnim direktivama Kominterne dalmatinskoj partijskoj organizaciji o neophodnosti okupljanja svih nezadovoljnika Radićevim sporazumom s radikalima i stvaranja moćnoga disidentskog pokreta. Umjesto podrške, žalio se Jelaska Markoviću, često su zbog izvršenja toga partijskog zadatka dalmatinski komunisti bili napadani i klevetani s najvišeg mjesta.⁶³

Čini se da je taj sastanak još više produbio ranije idejne sukobe i pokazao da postoje otvorena razilaženja u pristupu osnovnim pitanjima strategije i taktike jugoslavenskoga komunističkog pokreta. Tradicionalno ljevičarski opredijeljena dalmatinska partijska organizacija nije se mirila s produžavanjem desničarskih metoda rada, ostavljajući mogućnost svom rukovodstvu da u postepenom prekidu veza s partijskom i sindikalnom centralom u Beogradu, a kasnije i zahtjevima za likvidiranjem desnice u vodstvu KPJ, vidi izlaz iz posvemašnje partijske krize i putove ozdravljenja komunističkog pokreta. Na toj liniji treba promatrati podršku i konkretno angažiranje vodstva dalmatinske partijske organizacije na strani radikalnog krila ljevice na čelu sa Đukom Cvijićem, Kamilom Horvatinom i Rajkom Jovanovićem.⁶⁴

8.

Sudeći po dokumentaciji, čini se da su oblasni izbori provedeni 23. siječnja 1927. godine još više zaoštrili ionako zategnute odnose između dalmatinskoga partijskog rukovodstva i CK KPJ. Naime, radikalno ljevičarski orijentiran Pokrajinski sekretarijat KPJ za Dalmaciju sklopio je 23. XII 1926. godine sporazum s Pokrajinskim odborom HSS za Dalmaciju (lijevi disidenti) o zajedničkom istupu na oblasnim izborima, odričući se u usvojenoj političkoj deklaraciji osnovnih parola KPJ o nacionalnom i seljačkom pitanju i dopuštajući da se na čelu zajedničkog »Hrvatskog seljačko-radničkog bloka« (HSRB) u Splitskom izbornom kotaru javi don Petar Đirlić. Suradnja s disidentima Radićeve stranke, usprkos izrazitim predizbornim nepogodnostima, dala je neočekivano dobre rezultate. HRSB u Dalmaciji (6 izbornih jedinica) dobio je četiri mandata i 8153 glasa, što je predstavljalo nesumnjiv uspjeh ponajprije u odnosu prema znatno kompromitiranoj Hrvatskoj seljačkoj stranci koja »gubi sve to većma

⁶³ A CK SKJ, zb. MG-2231, Sjećanja I. Marića.

⁶⁴ Usp. G. Vlaičić, Osmo konferencija zagrebačkih komunista, n. dj., 74 i d.

svoju političku i moralnu bazu i njen definitivni slom nije već nastupio samo zato, što dalmatinski zagorac sporo misli i teško se odlučuje«. Ocjenjujući rezultate izbora u Dalmaciji u pismu sekretarijatu Seljačke internacionale (Krestinterna) u veljači 1927. godine Filip Filipović, član Izvršnog komiteta Kominterne i predstavnik Seljačke internacionale za Balkan i srednju Evropu, osuđuje kao pogrešno prepuštanje rukovođe uloge disidentima, dobivanje samo jednog mandata (I. Baljkas) usprkos većini radničkih glasova, istupanje s imenom Hrvatski blok čime se izborima daje određena nacionalna boja, kao i odustajanje od jasnih zahtjeva za konfisciranje zemljišta bez otkupa i ukidanje Zakona o zaštiti države. U nastavku toga posebno zanimljivog pisma Filipović odbacuje pokušaje osnivanja nove »lijeve seljačke partije« ili »radničko-seljačke partije« koja bi vodstvu dalmatinskog radničkog pokreta imala osigurati brže nalazjenje legalne osnove za njegov praktični rad, jer bi to, po njegovom mišljenju, vodilo uranjenom i neuspješnom rascjepu Radićeve stranke od čega mogu imati koristi samo velikosrpski hegemonisti. S obzirom na snagu lijevih disidenata HSS-a u Dalmaciji, Filipović predlaže osnivanje seljačkih odbora jedinstva koji bi povelili kampanju za povratak isključenih članova HSS-a, izradu novog programa stranke i zalaganje za suradnju ne s buržoazijom već s radnicima.

Izborna kooperacija komunista s lijevim grupacijama HSS-a pretrpjela je ozbiljne kritike i na Trećem plenumu CK KPJ u travnju 1927. godine kojom prilikom je desničarska manjina oštro napala ne samo izbornu taktiku dalmatinskih komunista već i ljevičarsku većinu u CK zbog oportunitizma prema »likvidatorskim tendencijama« u Dalmaciji.⁶⁵

Izborna suradnja s disidentima HSS-a ostvarena je i prilikom parlamentarnih izbora u rujnu 1927. godine kad je ponovo posebnom političkom deklaracijom razrađena taktika zajedničke borbe protiv velikosrpskog hegemonizma, nacionalnog ugnjetavanja i Zakona o zaštiti države.⁶⁶ Pod najtežim okolnostima i uvjetima nezapamćenog izbornog terora koji je vladao u Dalmaciji, lista Hrvatskog seljačko-radničkog bloka (HSRB) dobila je ukupno 4585 glasova (u srezu Split 2757), što je znatno više nego na prethodnim parlamentarnim izborima (izuzev 1920. godine). Međutim, u Dalmaciji se ponovo, prema ocjeni Đure Đakovića, dogodio jedan »desničarski gest« vidljiv u »koalicionoj pogreški«, ne zato što se na izbore išlo s popom Đirlićem »nego zato što se odričemo Republikanskog bloka radnika i seljaka, te inače svojih parola, što naročito u Dalmaciji može imati loših posljedica, jer tamo nemamo uopće sindikalnih organizacija. To drugim riječima znači: Partija je bez ekonomskog uticaja i pritiska na protivnika, odnosno, ne može biti Partija masa bar što se tiče radnika«. Kritičke zamjerke upućene izbornoj taktici PS KPJ za Dalmaciju mogle su se čuti i na Četvrtom plenumu CK KPJ potkraj 1927. godine, što u kontekstu razbuktalih frakcijskih sukobljenosti upu-

⁶⁵ A CK SKJ, KI 1927/43; KI 1926/95, Materijali Plenuma CK KPJ (5—6. IX 1926); U. Vujošević i B. Gligorijević, Pisma Filipa Filipovića rukovodiocima Seljačke internacionale u Moskvi (1926—1930), Prilozi za istoriju socijalizma, Beograd 1976, 445—448; *Jadranska pošta*, 22. I 1927; *Borba*, 15. I i 5. II 1927; *Novo doba*, 24. I 1927.

⁶⁶ *Borba*, 3. IX 1927.

čuje na zapostavljanje organizacione komponente jugoslavenskoga komunističkog pokreta i nejasne stavove prema građanskim opozicionim strankama (posebno HSS-u) i nacionalnom pitanju uopće.⁶⁷

O tome kakva je atmosfera nakon uočljivih izbornih uspjeha radnika i seljaka vladala u Dalmaciji najbolje svjedoči *Borba*: »Nad cijelom Dalmacijom, a naročito nad Splitom održava se stalno poluopsadno stanje u pravom smislu riječi. U Splitu svako malo vremena vrše se premetačine, koje najvećim dijelom svršavaju bez uspjeha, a pri tome mnogi drugovi bacaju se u zatvor nevinini. Tako je nedavno izvršeno u samom Splitu oko 50 premetačina. Sigurno nema grada u Jugoslaviji gdje je skoncentrisano toliko policijskih agenata, koliko u Splitu. Oni cijeli dan i cijelu noć kruže Splitom, a naročito radničkim i seljačkim četvrtima, sa fingiranim brkovima i bradama [. . .] Broj žandarmerije i policije u Splitu nečuveno je velik. Agenti stalno prate uzastopce kretanje naših drugova, slijede ih stalno po kavanama, gostionama, putevima, pa čak i u klosetima. Broj žbira i špijuna svaki dan raste tako da će doskora na svakog stanovnika u Splitu doći po jedan agent.«⁶⁸

Nekoliko dana poslije uspješne prvomajske proslave 1927. godine, koju je žandarmerija i policija u mnogim mjestima Dalmacije dočekala na ulicama u punoj ratnoj spremi, dekretom Ministarstva unutrašnjih poslova Saveznica nezavisnih radnika (građevinara, drvodjeljaca, kožaraca, metalaca, obalnih i lučkih radnika), koji su do tada vodili upornu borbu za legalizaciju i obnovu sindikalnog pokreta u Dalmaciji, zabranjena je konačno svaka aktivnost.⁶⁹ U trenucima kad su eksploatirane i nezaposlene radničke mase spontano tražile zaštitu u svojim organizacijama, politička reakcija okomila se na Nezavisne sindikate i nasilno priječila formiranje jedinstvenog fronta proletarijata nasuprot agresivnoj ofenzivi kapitala.

Upornom i koordiniranom akcijom radnika-komunista uspjelo se na Prvom kongresu Nezavisnih sindikata u lipnju 1927. izmijeniti stari Statut i usvojiti Rezoluciju kojom se težište rada sindikata napokon trebalo prenijeti u glavne industrijske grane i, što je još važnije, istaknut je prioritet preobražaja profesionalnih saveza u industrijske saveze prema principu: jedno poduzeće — jedan savez. Da bi se pospješilo približavanje sindikata širokim masama neorganiziranog radništva, Statutom je predviđeno osnivanje oblasnih konferencija, odnosno odbora biranih od lokalnog sindikalnog članstva, dok se uvođenjem demokratskog centralizma željela sačuvati jedinstvena i centralizirana akciona sposobnost pokreta.⁷⁰ Usvajanjem značajnih odluka Kongresa CRSOJ stvoreni su preduvjeti za jačanje akcione sposobnosti i brže okupljanje radnika velikih industrijskih poduzeća, za organiziranje nezaposlenih radnika, za

⁶⁷ Đ. Đaković, Obrazloženje spora u Komunističkoj partiji Jugoslavije (dokumente priredila U. Vujošević), Zbornik Historijskog instituta Slavonske i Baranje (HIS), 12/1975, 170—171; *Novo doba*, 12. IX 1927; G. Vlajčić, Osmo konferencija, n. dj., 74—91; *Borba*, 17. IX 1927.

⁶⁸ *Borba*, 11. VI 1927.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ *J. Čazi*, n. dj., 37—46.

sistematski rad među omladinom i ženama i formiranje pokrajinskih odbora kojima se gradila demokratska struktura sindikalnog pokreta.

Dok su se centralne uprave strukovnih saveza u okviru Nezavisnih sindikata brinule za omasovljenje i akciono jačanje sindikalnog pokreta, padajući često pod utjecaj frakcijski angažiranog partijskog rukovodstva, dotle je policija u Dalmaciji (Bosni i Hercegovini i Makedoniji) oštrim mjerama progonila pripadnike i organizacije Nezavisnih sindikata sputavajući slobodu njihova rada. Te neobično teške okolnosti rada CRSOJ bile su konstatirane već u prvoj točki Rezolucije Kongresa, a u posebnom Proglasu Proletarijatu Jugoslavije novoizabrani CRSOJ zahtijeva pravo na slobodu sindikalnog organiziranja i naglašava potrebu uspostavljanja jedinstvenog fronta proletarijata.⁷¹

Organizaciona i akciona slabost Nezavisnih sindikata proizlazila je najviše iz rasplamsalih frakcijskih borbi koje su nakon Trećeg kongresa KPJ poprimale neslućene razmjere. Centralistička i u osnovi razbijačka djelatnost desne frakcije, koja se ogledala u pokušajima prebacivanja svih centrala sindikalnih saveza u Beograd i potčinjavanju sindikalnih jedinica birokratiziranoj centrali CRSOJ, dovodila je do gušenja demokratskih odnosa u sindikalnom pokretu, tendencija separatizma u pokrajinama i prekidanja veza s rukovodstvom Nezavisnih sindikata. Antifrakcijski raspoloženo članstvo Nezavisnih sindikata i KPJ u Beogradu i Nišu ustalo je protiv prenošenja frakcijske borbe na nacionalni teren i osudilo desničarske napade CRSOJ na ispravne stavove rukovodstva zagrebačkih sindikata. Unatoč tome, frakcionaške snage u Beogradu uspjele su na početku 1928. godine izazvati rascjep u partijskoj organizaciji i zadržati rukovodne pozicije u Oblasnom i Mjesnom komitetu KPJ za Beograd, dok je članstvo Mjesne partijske organizacije u Zagrebu odbacilo političku praksu ultralijeve frakcionaške grupe i pružilo punu podršku Brozovoj historijskoj antifrakcijskoj inicijativi koja je, podržana od Kominterne, označila početak novog kursa u radu jedinstvenoga jugoslavenskog komunističkog pokreta.⁷²

9.

Sačuvano je malo podataka o djelatnosti URSSJ-a u Dalmaciji do početka 1929. godine tako da je teško pratiti njegov rad i napore za obnovu rada svojih podružnica. Iz dokumentacije kojom raspoložemo može se ipak utvrditi da su u radu na širenju svog pokreta reformisti nailazili na ozbiljne smetnje koje su činili komunisti i da su se jednom osnovane organizacije mogle održati samo uz pomoć organa vlasti. URSSJ-ovi pododbori mahom su bili nestabilni i okupljali su mali broj kvalificiranih radnika. Njihove akcije svodile su se na pokušaje populariziranja aktivnosti socijalistički orijentiranoga sindikalnog pokreta i njegove uloge u zaštiti eko-

⁷¹ J. Cazi, n. dj., 47—56; N. Jovanović, Afirmacija antifrakcijskih snaga u Srbiji i podrška »zagrebačkoj liniji« u KPJ, zbornik: Osmo konferencija zagrebačkih komunista i razvo; KPJ — SKJ kao moderne partije radničke klase, Zagreb 1978,

⁷² Organizovani radnik, Zagreb, 23. i 30. VI 1927. 115—123.

nomskih interesa radničke klase, a posredstvom brojnih zborova i konferencija agitirali su za stupanje radnika u sastav URSSJ-ovih sindikalnih saveza. Socijalisti su, istina, bili za poboljšanje materijalnih i radnih uvjeta radnika ali u okvirima zakonskih normi građanskog društva. Rušenje osnova tadašnjega društvenog uređenja ni po koju cijenu nije dolazilo u obzir, već samo njegov preobražaj na osnovi reformi, tako da je osnovni zadatak sindikata upravo zastupanje radničkih interesa pozivom na legalno izvojevana zakonska prava i u suradnji s režimom. Socijalisti su držali da sindikati treba da djeluju nezavisno od političkih partija, premda su sami provodili i propagirali političke koncepcije Socijalističke stranke i mobilizirali radnike za njezin program. Zastupajući neutralnost sindikata, vodstvo ORS-a i URSSJ-a oštro se suprotstavljalo revolucionarnoj praksi komunistički orijentiranih sindikata pokušavajući oteti radnike ispod njihovog utjecaja smišljeno unoseći klice razdora i nejedinstva u borbene radničke redove. Koncentrirajući se na dobro plaćenim činovničkim mjestima u radničkim ustanovama (Radničkoj komori, uredima za osiguranje radnika i dr.) socijalisti su, uz pomoć organa vlasti, nastojali sačuvati od komunista ugrožene položaje, ali im zadržavanje kormila u vrhovima tih institucija nije moglo osigurati jačanje njihovih organizacija. Prema evidenciji Radničke komore za Dalmaciju iz 1926. godine bila je registrirana samo jedna URSSJ-ova organizacija — Oblasni podsavez privatnih namještenika (čiji je rad veliki župan odobrio 14. X 1925), sa središtem centrale u Zagrebu i ukupnim brojem od 4600 članova te godine.⁷³

Socijalistička partija upravo je posredstvom te podružnice pokušavala učvrstiti svoje pozicije u Dalmaciji, uspijevajući negdje uz podršku režima umjetno stvoriti poneki reformistički pododbor. Zanimljivo je uočiti da su glavni funkcionari Radničke komore i Okružnog ureda za osiguranje radnika od 1927. godine, istaknuti bosanskohercegovački socijalisti Bogoljub Curić i Panta Krekić nasilnim mjerama i falsifikatima potiskivali organizacije Nezavisnih sindikata, isključivali ih iz evidencije Radničke komore i ulagali velike napore za afirmaciju URSSJ-ovih sindikata u čemu su uživali podršku vlasti i građanske štampe.

Razumije se da izrazito nestabilne reformističke organizacije nisu objavljivale podatke o svom brojnom stanju, pa sve statistike i izvještaje o uspjesima URSSJ-ovih sindikata treba uzimati s rezervom. Pri tom treba imati na umu i organizacionu i ideološku podvojenost unutar brojnih URSSJ-ovih sindikalnih saveza, i činjenicu da je ORS, premda formalno u sastavu URSSJ-a, djelovao i u Dalmaciji kao samostalna organizacija. Sukobi između centramaških URSSJ-ovih saveza i ORS-a, iza kojega je stajala socijalistička desnica, oko organizacionih pitanja okupljanja radnika, odnosno utjecaja u sindikalnom pokretu, mogli su se osjetiti i na području Dalmacije. Desni socijalisti uspjeli su osnovati ORS-ove organizacije u Splitu, Metkoviću i Omišu tek 1926. i 1927. godine, okupivši svega oko 150 članova. Zanimljivo je da funkcionari ORS-a otvoreno priznaju da će njihov rad u Dalmaciji biti »vrlo otežčan« ne samo zbog krize nekih industrijskih grana, već prije svega zbog »raspo-

⁷³ Izvještaj Privremene Radničke komore za Dalmaciju u Splitu za godinu 1922. do 1926, Split 1927, 111; *J. Cazi*, Nezavisni sindikati, n. dj., 28.

loženja tamošnjih ljudi koji su još teško pristupačni» (kurz. T. Š.).⁷⁴ Razmimoilaženja i borbe u vodstvu reformističkih sindikata nisu ih ipak ometale u zajedničkom više ili manje prikrivenom kontrarevolucionarnom nastupu prema radničkoj klasi koja se, unatoč lijepim obećanjima i razgranatoj idejno-političkoj agitaciji socijalista, pokazivala »teško pristupačnom«.

Organizaciona ofenziva URSSJ-a i brojni pokušaji da stvori masovniju bazu u radničkoj klasi, koristeći se podrškom režima i spomenutim slabostima i kolebljivošću komunista, dali su rezultate koji su bili daleko ispod očekivanja njihovih pokretača. Od ukupno 25.921 člana URSSJ-a u zemlji, na području Pokrajinskog odbora URSSJ-a Split 1928. godine bio je 2321 član. Do znatnog povećanja toga ionako malog broja članova došlo je nakon pristupa Saveza pomorskih radnika trgovačke mornarice sa sjedištem centrale u Splitu (1218 članova) u sastav URSSJ-a. Broj organiziranih radnika u ostalim pokrajinskim odborima bio je ovakav: ORS — 94, Savez privatnih namještenika Jugoslavije — 218, Ujedinjeni savez željezničara Jugoslavije — 237, Savez kožarsko-prerađivačkih radnika Jugoslavije — 236, Savez šivačko-odjevnih radnika Jugoslavije — 251 i Savez radnika živežnih namirnica Jugoslavije — 67.⁷⁵

Prema drugim izvorima, URSSJ je 1928. godine na području Dalmacije uspio okupiti svega 1765 radnika u 10 podružnica. Evo kako su oni bili raspoređeni po savezima i mjestima. Savez privatnih namještenika Jugoslavije imao je podružnice ili povjereništva u Splitu (130 članova), Dugom Ratu (37), Siveriću (15), Makarskoj (3) i dio izravnog članstva (80) s ukupno 265 članova. Ujedinjeni savez željezničara Jugoslavije i Savez pomorskih radnika trgovačke mornarice Jugoslavije imali su organizacije u Splitu (730), Šibeniku (480), Dubrovniku (278) i Kninu (12) sa 1500 članova.⁷⁶ Unatoč činjenici što se navedeni podaci nešto razlikuju, oni bitnije ne mijenjaju opću sliku o slabostima reformističkog pokreta koji se u Dalmaciji s najvećim naporom probijao i u razdoblju do 1929. godine nije uspio da se organizaciono učvrsti.

10.

U političkoj strategiji klerikalnog vodstva formiranje sindikalne organizacije Glavnog sindikalnog saveza (GSS) za Dalmaciju na sredini dvadesetih godina ukazivalo je na pokušaje ostvarivanja njegovog utjecaja na radničku klasu. Nova organizacija, koja se nastavlja na raniju aktivnost bezutjecajnog Jugoslavenskog strukovnog saveza, razvija svoj rad na temeljima kršćansko-socijalističkih načela i u tome slijedi program slovenske Jugoslovske strukovne zveze. Zadatak je sindikalne organizacije, kako ističe njihovo glasilo »Radničko pravo«, »da odgoji radnika,

⁷⁴ J. Bekker, Položaj industrijskih radnika u Jugoslaviji — Izvještaj ORSJ-a za god. 1926—1927, Zagreb 1928, 116—117.

⁷⁵ Ujedinjeni sindikati, br. 9—10, oktobar 1928.

⁷⁶ Položaj radnika i sindikalni pokret u Jugoslaviji 1928—30. g. Izvještaj Uprave URSSJ II redovnom kongresu u Zagrebu 27—28. sept. 1931, Beograd 1931, 119.

te da se uz borbu za bolji materijalni položaj bori za preuređenje čitavoga gospodarskog i društvenog poretka prema načelima kršćanstva.⁷⁷ Treba istaći da su u vrijeme kampanje za izbor Radničke komore na početku 1927. godine kršćanski socijalisti u Dalmaciji, a posebno njihov predsjednik Frano Ženko Donadini, razvili veliku aktivnost i u relativno kratko vrijeme uspjeli okupiti više radnika negoli reformistički sindikati. Osim u Splitu, gdje su osnovane manje podružnice uglavnom manualnih radnika zaposlenih u monopolskim poduzećima, zatim služavki, živežara (pekara), pa čak i privatnih namještenika, GSS je uglavnom uspješno zakoraknuo i među neorganizirane radnike u drugim dalmatinskim mjestima. Tako je na sredini siječnja 1927. osnovao podružnicu u Šibeniku, uskoro zatim u Sinju i Dubrovniku, a poseban je uspjeh bio zabilježen među rudarima Drniša i Siverića, čije su uprave i policijski organi režimom bijelog terora do tada priječili pokušaje osnivanja revolucionarnih sindikata i njihovu akciju zaštite nemilosrdno eksploatiranih radnika.⁷⁸ Na godišnjoj skupštini GSS-a za Dalmaciju 9. i 1927, kojoj je prisustvovalo oko 70 delegata iz svih kršćansko-socijalističkih sindikalnih organizacija, usvojena je rezolucija u kojoj se, između ostalog, zahtijeva podizanje radničkih nadnica, sudjelovanje radnika u raspodjeli čistog dohotka poduzeća, besplatni prijevoz željeznicom za radnike koji traže posao, provedba izbora za RK, ponovna uspostava Burze rada i dr.

Koristeći se situacijom progona i zabrane aktivnosti Nezavisnih sindikata, odnosno pocijepanošću sindikalnog pokreta na dva antagonistička tabora, GSS je nastojao učvrstiti svoje organizacije i uz pomoć svoga predsjednika Donadinija, koji je od listopada 1926. postao i predsjednikom RK, i tajnika Augusta Cvikelja, odgovornog urednika »Radničkog prava« i inspektora u RK, osigurati dominantne pozicije u Radničkoj komori. Svesrdnu pomoć u tome pružao im je dr. Andrej Gosar, ministar socijalne politike i predsjednik sindikalne organizacije kršćanskih socijalista u Ljubljani, kao i pokrajinski organi vlasti kojima se propagiranje »Kristove nauke« činilo mnogo manje opasnim od komunističke aktivnosti. Pa ipak, organizacije GSS nisu se uspjele proširiti ili duže zadržati utjecaj na radničke mase koje su ostale privržene revolucionarnim sindikatima.

11.

Razjedinjenosti sindikalnog pokreta i slabljenju organizirane klasne borbe protiv kapitalizma od 1926. godine pridonosio je i Hrvatski radnički savez (HRS), koji je djelovao pod vodstvom Hrvatske seljačke stranke (HSS). U nastojanju da okupi radnike-seljake oko svog programa državnog preuređenja i borbe te najveće opozicione građanske stranke za vlast, HSS je usporedo sa širenjem svog utjecaja u dalmatinskom selu počeo uz pomoć HRS-a politički mobilizirati radnike, prvenstveno sezonsku radnu snagu. Od samog početka formiranja HRS-ovih strukovnih organizacija, uglavnom od kraja 1926 (te godine u RK za Dalmaciju u Splitu još

⁷⁷ *Radničko pravo*, 12. III 1927.

⁷⁸ Isto.

nije bila registrirana ni jedna HRS-ova organizacija), veća je pažnja bila posvećena širokom populariziranju njegovih programskih koncepcija negoli stvaranju čvrste organizacije koja bi pokrenula odlučnu borbu za poboljšanje radnih i materijalnih uvjeta radničke klase. Raspoloživi podaci upućuju na postojanje HRS-ovih podružnica potkraj 1926. u Šibeniku (oko 160 članova, uglavnom obalnih radnika), Dubrovniku (Gružu — obalni radnici) i Splitu, gdje je u listopadu 1927. održana i konstituirajuća skupština Hrvatskog radničkog strukovnog saveza za Dalmaciju. Sudeći po malom broju radnika i poteškoćama prilikom registriranja u Radničkoj komori, može se govoriti o slabom utjecaju HRS-a i očitoj neatraktivnosti njegova programa i konkretne političke prakse u Dalmaciji. Kao ekspozitura HSS-a u radničkoj klasi, a zatim tek i sindikalna organizacija, HRS je imao zadatak suzbijanje komunističkog utjecaja na radništvo i blokiranje njegove klasne borbe. Tamo gdje se javljao HRS otkrivala se i njegova antimarksistička orijentacija, ali i neprijateljski odnos prema socijalističkim sindikatima (ORS-u i URSSJ-u) na čijem čelu su vidjeli ekspozite protunarodnih beogradskih vlada. Nasuprot sindikatima pod komunističkim vodstvom, koji su se borili za ujedinjenje sindikalnog pokreta i za poboljšanje ugroženih životnih interesa organiziranih i neorganiziranih radnika, HRS je pružao ruku pomirenja kapitalistima i zalagao se za mirno rješavanje sporova potčinjavajući radnike seljačkoj većini i interesima HSS-a. U razdoblju do 1929. godine HRS se nije u Dalmaciji uspio afirmirati kao iole značajnija sindikalna organizacija, tako da radničku politiku HSS-a valja ovdje promatrati samo na liniji više-manje neuspješnog obuzdavanja borbenih akcija radničke klase i cijepanja jedinstva sindikalnog pokreta.⁷⁹

12.

Lišen svojih zakonom zagarantiranih prava na sindikalno organiziranje dalmatinski proletarijat, praktički slabo ili gotovo nikako organiziran, morao se do početka 1929. godine boriti na tri fronta: protiv kapitalista (posebno stranih), koji su bezdušno eksploatirali jeftinu radnu snagu; protiv neviđenih mjera bijelog terora prema radničkom pokretu i protiv oportunističke politike socijalista, koji su posredstvom Radničke komore i ostalih radničkih institucija negativno utjecali na razvitak sindikalnog pokreta u Dalmaciji, suprotstavljajući se njegovom jedinstvu i poduzimanju prikladnih mjera za zaštitu eksploatiranih tvorničkih i drugih radnika. Izlaz iz takve situacije vodstvo revolucionarnog radničkog pokreta tražilo je u obnovi i legalizaciji Nezavisnih sindikata u čemu je pokretanje »Radničkog odjeka«, lista radnika i siromašnih seljaka (vlasnik i odgovorni urednik Ivo Baljkas) u razdoblju od 1. lipnja do 15. studenog 1928, imalo izuzetno značenje. U svih 18 brojeva toga tjednika (uz nasični prekid od 17. VIII do 15. X zbog hapšenja urednika i drugih neprilika) objavljeni su brojni članci i prilogi u kojima je analiziran ekonomski i politički položaj radništva i seljaštva, mobiliziran i usmjeravan radnički pokret za

⁷⁹ O HRS-u vidi više u radu B. Janjatović, *Politika HSS prema radničkoj klasi*, Zagreb 1983.

pružanje otpora režimu, vođena neprestana borba za jedinstveno sindikalno organiziranje radnika i poboljšanje njihovog položaja, te propagiran politički program Hrvatskog seljačko-radničkog bloka (HSRB) uoči parlamentarnih izbora.

Da bi organizirani radnici mogli povesti odlučniju borbu, bilo je potrebno »da parola obnove i legalizacije Nezavisnih sindikata nađe čvršćeg uporišta u najširim masama dalmatinskog proletarijata, a naročito da obuhvati tvornice cementa, jer industrijski proletarijat mora biti osnovica organizacija Nezavisnih sindikata«. Ne obazirući se više na stavove i raspoloženje oblasnih organa vlasti, komunisti su u drugoj polovici 1928. godine osnovali Akcioni odbor za legalizaciju sindikalnog pokreta u Dalmaciji koji otvoreno poziva radnike na osnivanje organizacija Nezavisnih sindikata u svakoj tvornici i radionici, nakon čega će se formirati mjesna sindikalna vijeća odnosno Pokrajinski odbor Nezavisnih sindikata za Dalmaciju u Splitu. Radnici se ne smiju, stoji u pozivu Akcionog odbora, miriti s pozicijom koja pravno odgovara položaju »negdašnjih rimskih robova sa umanjenom pravnom sposobnošću«, već treba da dobro organiziraju svoju klasnu borbu što je preduvjet za spremniji otpor nasrtajima jedinstvenoga kapitalističkog bloka.⁸⁰

Bio je to nesumnjivo značajan korak naprijed koji je, uz ostalo, svjedočio o potrebi ilegalne Komunističke partije da posredstvom sindikata, koji preuzima ulogu svojevrzne političke organizacije, nastavi odlučnu borbu za stvaranje jedinstvenog fronta proletarijata nasuprot jedinstvenom nastupu kapitala. Razumije se, ekonomsku borbu za poboljšanje životnih i radnih uvjeta radnika komunisti su povezivali s političkom borbom u sklopu opće klasno-revolucionarne usmjerenosti na obaranje tadašnjih društvenih odnosa i uspostavu radikalno novih. Kad se imaju na umu ti konačni ciljevi komunistički orijentiranih sindikata, onda i ne začuđuju svi mogući naponi tadašnjeg društva da se najbezobzirnije obračuna s revolucionarnim radničkim pokretom i njegovim brojnim subjektima.

12.

Skupštinski atentat na poslanike HSS 20. lipnja 1928. godine predstavljao je svakako značajnu prekretnicu u političkom životu Kraljevine SHS. Partijskom rukovodstvu bilo je jasno da je nastupio period pripreme konačne likvidacije ostataka vidovdanskog parlamentarizma i uspostavljanja otvorenoga kraljevog apsolutizma. U isto vrijeme bili su stvoreni povoljni uvjeti za široku političku aktivnost KPJ koja je nastojala potpuno mobilizirati sve partijsko i sindikalno članstvo usmjeravajuć ga na otvoreni revolt protiv nasilničkog režima. Val ogorčenja i sukoba s policijom bio je zahvatio i niz mjesta širom Dalmacije gdje se održavaju protestne skupštine i antirežimske demonstracije, raspravlja o pozadini atentata i zahtijeva slobodno djelovanje Nezavisnih sindikata. Uočavajući važnost sindikata kao značajnog subjekta u revolucionarnoj borbi proletarijata, Partija je uvidala da se njihova funkcija ne može ograničiti

⁸⁰ *Radnički odjek*, 15. VII 1928.

isključivo na zaštitu ekonomsko-klasnih interesa radničke klase, već da imaju i nezaobilaznu ulogu u općoj borbi za radikalnu transformaciju građanskog u socijalističko društvo.

Općinski izbori, održani 18. studenog 1928. godine, još jednom su pokazali negativan odnos širokih narodnih slojeva prema Korošćevoj koalicijskoj vladi, koja je nastojala uz pomoć diskreditiranih parlamentarnih metoda i neminovnog predizbornog terora (u Dubrovniku je, npr., veliki župan u posljednjem trenutku odgodio općinske izbore!) eventualno čak učvrstiti svoje pozicije. Lista Republikanskog saveza radnika i seljaka na čelu s Vickom Jelaskom, koja je na početku čak bezuvjetno prihvaćala koaliciju s opozicionom HSS i Hrvatskom federalističkom seljačkom strankom (HSS je pred same izbore odbila zajednički istup i izašla sa samostalnom listom), zabilježila je u Splitu značajnu pobjedu (1075 glasova i 7 mandata) potvrđujući time kontinuitet revolucionarne aktivnosti radničkog pokreta koji očito nije bio obezglavljen terorom režima i oportunističkom politikom socijalista.⁸¹

Novo općinsko zastupstvo uspjelo je, međutim, održati svega dvije sjednice vijeća, jer je već na početku 1929. godine Zakonom o izmjeni zakona o općinama i oblasnim samoupravama bilo raspušteno.

Organizacije Nezavisnih sindikata u Dalmaciji uslijed sve više izvojevanih legalnih pozicija i najtješnjih veza s komunistima postaju uskoro najaktivniji dio pokreta i snažno uporište revolucionarne partije koja pomoću njih pokreće ugnjetenu klasu u borbu za rješenje njezinih egzistencijalnih problema. Za razliku od rukovodećega partijskog kadra, koji je u vrijeme zaoštrenih frakcijskih sukoba u vrhovima jugoslavenskog komunističkog pokreta otvoreno podržavao ljevičarsku većinu u vodstvu KPJ, revolucionarni sindikati i pretežna većina radnika nisu bili opterećeni frakcijskim borbama i smisao svoje djelatnosti nalazili su u konkretnoj borbi za politička i ekonomska prava radničke klase i svojih organizacija. Nezavisni sindikati predvođeni Pokrajinskim akcionim sindikalnim odborom, uz Pokrajinski odbor radničke obrane i Pokrajinski odbor Crvene pomoći u toku 1928. godine postaju u Dalmaciji sve više centar oko kojega se okupljaju revolucionarni radnici, što je bio dovoljan razlog da se vlada A. Korošca, pod izgovorom da komunisti pripremaju »pobune i atentate«, okomi na sindikalno članstvo i njegove organizacije. Uz zapljenu radničkih listova, nižu se brojne zabrane javnih skupština radnika, onemogućava se aktivnost naprednih sportskih i kulturnih društava (npr., popularnog Radničkog glazbenog društva »Zora« u Dubrovniku), a već 1927. godine zatvori širom Dalmacije gotovo su prepuni partijskih i sindikalnih aktivista. U vrijeme najjače reakcije, često i bez odobrenja sindikalnih i partijskih organizacija, proletarijat je davao oduška svom raspoloženju spontano manifestirajući za slobodu sindikalne aktivnosti i zbijanje proleterskih redova, nasuprot omraženom režimu glavnjače i posljednjih trzaja reakcije formalnog parlamentarizma.

Uz objektivne vanjske uzroke koji su sputavali aktivnost Nezavisnih sindikata, njihovom sveukupnom uspjehu znatno su štetile unutrašnje sla-

⁸¹ Isto, 15. XI 1928; *B. Radica*, Novi Split, Split 1931, 75.

bosti. Rukovodstvo partijske organizacije Dalmacije, sukobljeno s birokratskim i centralističkim koncepcijama desnice u vrhovnim organima Partije i njezinih sindikata, nije uspijevalo jasno artikulirati prikladnu sindikalnu politiku ili, bolje rečeno, dileme u nalaženju najprimjerenijih formi sindikalnog rada u specifičnim uvjetima organizacionog razvitka pokreta u Dalmaciji rješavane su vehementnim pokušajima prekidanja veza s desničarskim rukovodstvom CRSOJ koje je sputavalo svaku samoinicijativu i uporno zanemarivalo posebne uvjete djelovanja radničkog pokreta u višenacionalnoj jugoslavenskoj zajednici.

Borba koju su u isto vrijeme vodili dalmatinski komunisti u širokoj bazi pokreta, u prvom redu revolucionarno orijentirana radnička jezgra, nesumnjivo je pridonosila oslobađanju Partije od različitih devijacija i negativnosti u vlastitim redovima i ubrzavala proces unutarpartijskog dozrijevanja u takvu političku snagu koja, oslonjena na široke mase industrijskih radnika, s uspjehom preuzima ulogu pokretača masovnih revolucionarnih akcija na bitnim društveno-ekonomskim, političkim i kulturnim problemima. Može se pouzdano utvrditi da je Otvoreno pismo Izvršnog komiteta KI za dalmatinsku partijsku organizaciju imalo veliko značenje u isticanju zahtjeva, ponajprije industrijskog radništva, da se otklone narasli idejni sukobi i frakcijska razračunavanja u vodstvu komunističkog pokreta i da se KPJ odmah orijentira na svakodnevnu klasnu borbu radničke klase da tako izraste u idejno i organizacijski jedinstvenu i modernu političku organizaciju sposobnu da vodi dalmatinske komuniste u odlučne bitke protiv vladajućega građanskog sistema. Mislim da se s pravom može istaći da je partijska i radnička sindikalna baza u Dalmaciji rano prihvatila ljevičarske teorijske koncepcije o bitnim problemima našega komunističkog pokreta, ali nije bila spremna da podrži u osnovi frakcijske metode ljevice u nasilnom obračunu s birokratizmom i centralizmom vodstva desnice. I usprkos nizu vlastitih slabosti i poznatih objektivnih teškoća, susrećemo se u industrijskom bazenu Splita i drugih mjesta sa zamjerno visokim stupnjem političkog i akcionog jedinstva proletarijata koji osjeća važnost stvaranja čvrstih sindikalnih i partijskih organizacija s rukovodstvima osposobljenim za konkretnu revolucionarnu aktivnost u čemu su antifrakcijski raspoloženi radnici s pravom vidjeli osnovni preduvjet daljnjeg uspješnog omasovljenja i akcionog jačanja revolucionarnoga radničkog pokreta.

Unatoč tome što je sav rad u dalmatinskoj partijskoj organizaciji bio usmjeren na suzbijanje frakcionaških tendencija i konsolidaciju partijskih redova, izborom u osnovi grupaški opredijeljenog rukovodstva kao i zaključcima Četvrtog kongresa KPJ (početak studenoga 1928. godine u Dresdenu) koji je ostao čvrsto zarobljen strateškim interesima Kominterne (SSSR-a), kurs prevladavanja unutarpartijskog grupašenja prolongiran je u naredno desetgodišnje razdoblje kad dolazi do konačnog konsolidiranja KPJ i njezinog osposobljavanja ne samo za marksističko-revolucionarni pristup nacionalnom pitanju već i izvođenje socijalističke revolucije.

Zaključno bismo mogli reći da su komunistički sindikati u Dalmaciji, usprkos tome što im vlasti u većem dijelu razdoblja do 1929. godine nisu

dozvoljavale nesmetano legalno djelovanje, bili uspješni organizatori borbe za jedinstvo radničke klase, ulažući napore da se u teškim i za komuniste opasnim uvjetima premosti rascjepkan i politički različito orijentiran sindikalni pokret radi stvaranja jedinstvenog fronta najamnog rada nasuprot čvrstom i homogenom frontu poslodavaca i režima. Nezavisni sindikati bili su u Dalmaciji istinski revolucionarna škola u kojoj je velik broj radnika spoznavao svoje klasne interese, prirodu i karakter sindikalnog udruživanja, stjecao teorijska znanja i razvio osjećaj za brz i konkretan odgovor na revolucionarne impulse koji su neprestano dolazili iz komunističke jezgre pokreta.